نانۆتەکنۆلۆژی ... ئاراس وەهاب

(نانۆ) یەکەیەکی پێوانەییە، هەزار جار لە میکۆمیتەر بچووکترە.
واتە یەک میلیمتەر دەکرێت بە یەک ملیۆن نانۆمیتەرەوە.
1 mm = 106 nanometer

بۆ ئەوەی لە قەبارەی نانۆپارتیکڵ باشتر تێبگەین، بڕوانە هێڵکاریی پەنجەمۆری خۆت. ماوەی نێوان بازنەیەک و بازنەیەکی تری پەنجەمۆری خۆت، تێیدا هەشتا هەزار نانۆپارتیکڵ جێگای دەبێتەوە

[بۆ درێژەی بابەت کلیکی ئێرە بکەن ......]

(خوێندنەوەیەك بۆ ڕۆمانی فیتنە) ... سەدیق سەعیدڕواندزی

توندوتیژی وەك دیاردەیەكی سیاسی و مەترسییەكی گەورە بۆ سەر وڵات،هەمیشە بەشێك بووە لەشوناسی عێراق بەتایبەتیشی دوای دامەزراندنی. ئەوتوندوتیژییە كەبەشێك بووە لە ماهیەتی ڕاستەقینەی دەسەڵاتە یەك لەدوای یەكەكانی عێراق دژ بەنەتەوەوتاكەكان لەسەر دەمی فەرمانڕەوایەتی بەعسدا دەگاتە ترۆپك. كاتێ ئەو وڵاتە دەبێتە زیندانێكی گەورە و ڕژێمێكی فاشی بۆ ماوەیەكی زۆر فەرمانڕەوایی وڵات دەكات. بۆیە خەونی ڕووخانی بەعس ئەو ئومێدەی لای عێراقییەكان بەگشتی دروستكرد، كە ئیدی قۆناغێكی نوێ لە ژیانی سیاسی ئەو وڵاتە دەست پێدەكات. بۆیە زۆركەس ڕووخانی سەدامییان وەك دەرفەتێك دەبینی بۆ ئەو گۆڕانكارییە. خەونی لە ناوچوونی بەعس كە ساڵانێكی زۆر وەك مۆتەكەی ترس و تۆقین لە ژیانی عێراقییەكان بوونی هەبوو، خەونی هەمووان بوو بێ جیاوازی.لە پێشەوەشیان ئەوانەی ستەم و زیندانیكردن و ئەشكەنجەدانیان بەدستی ئەو ڕژێمە دیتبوو.تاڵاوی زیندانەكانی بەعسیان چەشت بوو. وەلێ بەماوەیەكی كەم دوای ڕووخانی بەعس، ئەو خەونەش لەنێودەچێت و جارێكی ترو لەفۆڕمێكی تر، توندوتیژی و دیمەنەكانی خوێن و كوشتن، دەگەڕێنەوە سەر شانۆی سیاسی ئەو وڵاتە. كەبەداخەوە تا ئێستاش بەردەوامی هەیە.

پێكهاتەی عێراق، لە ڕووی ئیتنیکی و مەزهەبییەوە، پێكهاتەیەکی ئاڵۆزە، ئەو وڵاتە وڵاتێکی بە زۆر دروستکراوو پێکەوە لکێنراوبوو. بەعس و سەدام بە زەبری چەك و کوشتن ئەو هاوسەنگییەیان ڕاگرتبوو. بۆیە کاتێکیش ئەو ڕژێمە نامێنێت، ئیدی ئەو بەیەکدادانە ئایینی و مەزهەبییەش دروست دەبێت، کە ساڵانێکی زۆربوو پەنگی خواردبووەوە. لێرەوەش عێراقی نوێ کە دوای ڕووخانی بەعس پانزە ساڵ لەمەو بەردروست دەبێت، بەبڕوای هەزاران کەس جیاوازییەکی دیکەی لە گەڵ عێراقی پێشووتر نییە. دیسانەوە خوێن و ستەمکردن دەبنەوە بەشێك لەناسنامەی ئەو وڵاتە کە بەداخەوە هەمیشە وەك سیمایەك دەبینرێت بۆ ناسینەوەی شوناسی سیاسییانەی. بێگومان هەموومان لە ڕێگەی کتێبە نایابەکەیەوە بەناوی(دڵڕەقی و بێدەنگی) نووسەروبیرمەندی عێراقی(کەنعان مەکییە)دەناسین. ئەو نووسەرەی دوورکەوتنەوە و ستەم و چەوسانەوەی زۆری دیت لە سایەی بەعس.

دواجاریش ماهیەتی ڕاستەقینەی ئەو دەسەڵاتەی لەو کتێبەیدا بۆهەمووان دەرخست. بۆیە ڕەنگە ئەو نووسەرە ئومێدێکی زۆری بەو عێراقە تازەیە هەبێت. وەلێ بەماوەیەکی یەکجار کەم و تاکە ڕۆژێك دوای ڕووخانی بەعس و کوشتنی (سید مجید)، ئیدی ئەو ئومێدەی ئەویش هەرەس دێنێت. ئەم بیرمەندە، ئەمجارەیان لە ڕێگەی کتێبێکی دیکەیەوە کەخۆی ناوی ناوە ڕۆمانی(فیتنە) شوناسی ئەو عێراقە نوێیە دەردەخات کەلەدوای بەعس دروست بوو. مەکییە لەو ڕۆمانەیدا، ڕەخنە لە ئەقڵیەتی سیاسی بەڕێوەبردنی عێراقی تازە و ئەو بەیەکدادانە مەزهەبییە دەگرێت کەسەدان هەزارعێراقی کردەقوربانی بەبێ ئەوەی بتوانن لێبوردانەبەیەکەوە بژین. ڕەخنە لەو دەستەبژێرە سیاسییە دەگرێت کەدەبوو ئەزموونێکی سیاسی جیاوازتریان لە ئەزموونەکانی ڕابردوو پێشەکش کردبا کەبەداخەوە نەیانکرد.

ئەو ڕۆمانە باسی واقیعی سیاسی عێراق لە نێوان ساڵانی 2006-2004 دەکات. کەتیایدا بەیەکدادانی شیعەو سوننە لەترۆپك دابوو.ڕۆمانەکە لەچەندین بەشی جیاواز پێکهاتووە.لەهەریەك لەو بەشانەش باسی کارەکتەرو ڕووداوێك دەکرێت. وەلێ پەیامی ڕۆمانەکە دواجار لەوخاڵەدا چڕدەبێتەوە کە ئەویش ڕەخنەکردنی ئەو ئەقڵە شیعەگەرایەیە کەدوای ڕووخانی بەعس دەسەڵات دەگرێتە دەست، بەڵام سەرکەوتوو نابێت لە بەڕێوەبردنی وڵات. ئەوناکۆکییە تائیفیەی لەنێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراق هەبووە ڕەنگدانەوەی لە سەر سیاسییەکانیش دروستکردووە. ئەمەش وایکردووە لەبڕی ئەوەی وەك عێراقییەك بیر بکەنەوە بەپێچەوانەوە وەك شیعەو سوننەیەك بیر

دەکەنەوە.هەروەك خۆشی لە سەردەمی یەکێ لەکارەکتەرەکانی ڕۆمانەکەیەوە باسی دەکات.

کاتێ دەڵێت:(عێراق تەنها ناوە وەك بیرێکە و نەتەوە بوونی نییە.سەرەتا ئێمە شیعەین، ئینجا عێراقی،دواتر عەرەب). بێگومان ئەو بیرکردنەوەیە ڕەنگە بەس بێت بۆ ئەوەی تێگەیشتنی سیاسیانەی تاکی عێراقی بۆ بەیەکەوە ژیان دوای ڕووخانی سەدام بزانین. کاتێ مەزهەب لە پێشەوەی وڵات و نەتەوە دێت، ئیدی هەموو شتێك ڕەوایە لە پێناو ئەو مەزهەبەشدا بکرێت. وەك ئەوەی ڕۆماننووس باس لە کوشتنی(عومەر)ەکان دەکات کاتێ سەریان بە دڕێلی کارەبایی کون دەکرێت تەنها لە سۆنگەی ناوەکەیان. یاخودئەوانەی ناویان(عەلی)یە ئیدی باجی ناوەکەیان دەدەن. نووسەرلەوڕۆمانەیدا، هەمووئەودیمەنە تراژیدی و دڵتەزێنانە باسدەکات کەلەنێوان ئەو ساڵانەدا ڕوویاندا کاتێ کوشتن لە سەر ناوو ناسنامە دەبێتە کاری لە پێشینەی تاکەکان و سیاسییەکانیش جگە لە تەماشاکارێك ناتوانن بەر بەو خوینە بگرن کە ڕۆژانە لەجەستەی عێراقییەکانەوە دەڕژێت.

بەبڕوای نووسەر دەستە بژێری سیاسی عێراقی لەوە بێ توانا تربوون بتوانن عێراقێکی تازە بۆ هەمووان بونیاد بنێن. کە تیایدا کوردو عەرەب و سوننەو شیعە و موسڵمان وکریستیانییەك بەیەکەوە وەك برابژین. ئەو سیاسیانەکە بە تێگەیشتنی ڕۆماننووس ساڵانێکی زۆر لە دەرەوە ژیاون، ئیدی دێنەوە سەر زەمینەیەك بەبێ ئەوەی بتوانن وڵات بەڕێوەبەرن. شیعەکان کە پێکهاتەیەکی گەورە و سەرەکی عێراقن و دیمۆگرافیایەکی زۆری ئەو وڵاتە پێکدەهێنن، لەهەمووان زیاتر ئەو بەرپرسیاریەتیەیان دەکەوێتە ئەستۆ. چونکە ئەوان دەستە بژێری بەڕێوەبردنی وڵات بوون. بەڵام بەداخەوە ئەوانیش نەیانتوانی نەخشی ئەو عێراقە نوێیە بەبرایەتی و پێکەوە ژیانی مەزهەبی بکەن. بگرە ئەوهەلەیان قۆستەوە کە ساڵانێکی زۆربەدەست سوننەکانەوە ستەمیان لێکراوە، ئیدی گیانی تۆڵە سەندنەوە لەناخیان دروست بوو.

ئەمەوێرای ئەوەی لەنێوخۆشیان کەوتنە ململانێ لە سەردەسەڵات و ناسینەوەیان بەچەندین شوناسی مەزهەبی لەبڕی هاوولاتیبوون وەك:(حەکیم و سەدرو خوئی وچەندان شوناسی تریش). وێرای دروستکردنی چەندین میلیشیای چەکداری.کەهەریەکەیان سەربە نێوەندێك و کەسایەتییەك بوو.بەمەش وڵات بووە پارچەیەك لە میلیشیای چەکداری، بۆ ڕێکخستن و سەرووەربوونی یاسا و دامەزراوەیی دەوڵەت. کە دۆخەکە زۆر لە پێشتر خراپتر بوو. بەبڕوای ڕۆماننووش ماهیەتی عێراقی بەناو نوێ هەر تەنها ڕۆژێك دوای ڕووخانی بەعس لەنۆی نیسان

دەركەوت، كاتێ لە دەی نیساندا سید مەجید خوئی، كەیەكێكە لە كەسایەتییە پاك و خۆنەویستەكان تیرۆر دەكرێت.بەبێ ئەوەی هیچ كەس و دەزگایەك لەوخوێنە ڕژاوە بپێچنەوە. ئیدی جارێكی تر خوێن دەبێتە بەشێك لە ژیانی ڕۆژانەی هاووڵاتییان و بەتەقاندنەوەی مەرقەدی دووئیمامەكانیش،دەبێتە فوارە.ئەمەش سەرەتای نائومێدبوونە لەدروستبوونی عێراقی تازە، كە خەونی گەورەی(مەكییە)و هەزارانی وەك ئەویش بوو.

لەبەشێكی دیكەی ڕۆمانەكەیدا ڕۆمانووس ڕەخنە لە ڕۆژی لەسێدارەدانی دیكتاتۆر دەگرێت، بەوەی كە پاڵنەرێكی مەزهەبی لە پشتی ئەوەبووە ئەوڕۆژە بۆلەسێدارەدانی دیكتاتۆر دیاریبكرێت. كە دەكاتە یەكەم ڕۆژی جەژنی قوربان و پیرۆزی خۆی لای مەزهەبی سوننەكان هەیە.لەدوابەشی ڕۆمانەكەشیدا،نووسەر باس لە ساتی دادگاییكردنی دیكتاتۆرو پاسەوانەكانی و چەند دیالۆگێك دەكات كە سەدام لە میانەی لێپرسینەوەی لەبەردەم دادوەردا وك دروشمێك هەمیشە بەرزی دەكردنەوە كە ئەویش شانازیكردن بە عروبەو خۆناساندن وەك بەرگریكاری نەتەوەی عەرەب بوو، كە دواجار هەموو عێڕاقییەكانیش چارەنووسی ئەوەیان بینی كەنەك نەیتوانی بەرگری لەنەتەوەكەی بكات،بگرە لە خۆشی.

لەكۆتایی كتێبەكەشیدا، مەكییە لە بارەی بیرۆكەی ئەوكتێبەو پاڵنەری نووسینی دواوە كە بەبڕوای من پێویستی بەو شرۆڤەكردنە نەدەكرد. ئەم كتێبە بەبڕوای من وەك خوێنەرێك پتر كتێبێكی سیاسی و مێژووییە لەوەی ڕۆمان بێت. ڕاستە نووسەر لە كتێبەكەیدا بەزمانی ئەو كارەكتەرانە دەدوێت كە خۆی ناوی ناون.بەڵام بیرمان نەچێت، كەسایەتییەكان، ڕووداوەكان، ململانێ و كێشمە كێشمە سیاسییەكان، لە زەمینەی واقیعدا و لە كۆمەڵگەی عێراقی بوونی هەیە. بۆیە ناتوانرێت گوتاری ئەو كتێبە لەو دیمەنە سیاسییانە داببڕێنین كەلەدوای ڕووخانی بەعسەوە لە عێڕاق دروست بوون. ئەم كتێبە تیشك دەخاتە سەر بەشێك لە مێژووی عێراقی تازەی دوای ڕووخانی بەعس.بەڵام مێژووێك چەند شایستەی لێوردبوونەوەیە، هەزار ئەوەندەش مایەی نائومێدییە. چونكە دواجار ئەو ڕاستییەمان بەڕاشكاوی پێ دەڵێت كە عێراقی نوێ، ئەو عێراقە نەبوو كە سەدان هەزار عێراقی و كەنعان مەكییەش خەونیان پێوە دەبینی و ئومێدیان پێبوو.بەڵكو زەمینەی بەیەكدادانی نێوخۆیی و دیمەنەكانی تەقاندنەوەو خوێن بوو..

پەراوێز/ فیتنە/نووسینی(كەنعان مەكییە)/وەرگێڕانی(هەڵكەوت

سەردەمی ئیمپریالیزم (١٨٧٠ – ١٩١٤) … وەرگێڕانی: هێمن عەزیز

هەرچەندە شۆڕشەی پیشەسازی و ناسیۆنالیزم لە سەدەی نۆزدەدا ڕەنگڕێژی کۆمەڵگا ئەوروپییەکانیان کرد، ئیمپریالیزم – زاڵبوونی وڵاتێک یان خەڵکانێک بەسەر وڵاتێک یان خەڵکانێکی تردا – بە تەواوی جیهانی گۆڕی لە نیوەی کۆتایی سەدەی ناوبراودا.
ئیمپریالیزم لەسەدەی نۆزدەهەمدا دەستی پێنەکرد. لە سەدەی شازدەهەمەوە تا سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم، سەردەمێک کە بە سەردەمی ئیمپریالیزمی کۆن ناسراوە، نەتەوەکانی ئەوروپا لە هەوڵی دۆزینەوەی ڕێگای بازرگانی دابوون بۆ ئاسیای دوور، جیهانی تازە دەگەڕان و نشینگەیان لەئەمریکای باکوور و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا دامەزراند. ئەوان شوێنگەی بازرگانیان دامەزراندن و پێگەی گرنگیان لە کەنارەکانی ئاسیا و ئەفریقا بەدەستهێنان و بە دەستانە کاریان لەگەڵ فەرمانڕەوا ناوخۆییەکان دەکرد بۆ دڵنیابوون لە پارێزراوی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی ئەوروپییەکان. لەگەڵ ئەوەشدا کاریگەری و نفوزیان سنووردار بوو. لە سەردەمی ئیمپریالیزمی نوێدا کە لە ساڵانی ١٨٧٠کان دەستی پێکرد، ئەوروپییەکان کۆمەڵێک ئیمپراتۆریەتی گەورەیان دامەزراند بەزۆری لە ئەفریقا و دواتریش لە چین و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش.....
بۆ درێژەی بابەت کلیکی ئێرە بکەن ......

لەتیف هەڵمەت و شیعری منداڵان

… زیاد ڕۆشاد قادر

یەکەم: کورتەیەك لە ژیانی

لەتیف کوڕی مەحموود کوڕی محەمەد حەسەن ناسراو بە (لەتیف هەڵمەت) لە ساڵی (1947) لە شارۆچکەی (کفری)ی سەر بە پارێزگای کەرکووك لە باشووری کوردستان لە دایك بووە، هەر لە منداڵییەوە لەنێو کتێبخانەی بابیدا چاوی کراوەتەوە و بە دونیای خوێندنەوە و کتێب ئاشنا بووە، وەك خۆی دەڵێ: "هەر کە لە دایك بووم گوێم لە شیعر بووە، چونکە لە ماڵێکدا گەورە بووم پڕ بووە لە کتێب"،(1) سەردەمی پێگەیشتن و دەستدانە نووسینی لەتیف هەڵمەت لە کاتێکدایە کە ڕەوتی ئەدەبی و ڕۆشنبیری لە کوردستانی باشوور و ناوچەکە بەگشتی بە قۆناغێکی تازەدا تێپەڕ دەبێت.
ئەو، یەکەم شیعری لە ساڵی (1963)دا نووسیوە و لە ساڵی (1970)شدا کۆشیعری (خوا و شارە بچکۆلەکەمان)ی چاپ کردووە،(2) هەر لە هەڕەتی لاوییەتی نووسینی لەتیف هەڵمەتدا، دەستەیەك لە شاعیرانی نوێخوازی عێراقی گروپی شیعری (69)یان دامەزراند، هەروەها ژمارەیەك شاعیر و نووسەری ئەو سەردەمەی باشووری کوردستانیش مانیفێستی ڕوانگەیان ڕاگەیاند، لەم سەروبەندەشدا لەتیف هەڵمەت و چەند شاعیرێکی دیکەی هاوڕێی، لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا، گروپی شیعری کفرییان دامەزراندووە و هەڵمەت تێیدا ڕۆڵێکی دیاری دیوە لە نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە باشووری کوردستان، پاشتر کە بەیاننامەی یازدەی ئادار دەرچوو و گۆڕانکارییەکی جۆرایەتی بەسەر ڕەوشی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی خەڵکی باشووری کوردستاندا هات، ئەو گۆڕانکارییە زمانی نووسین و ڕەوتی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەگەریشی گرتەوە، ئیدی دوای ئەوە لەتیف هەڵمەت لەپاڵ نووسین بۆ گەورەساڵان لە دوای ناوەڕاستی حەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە، دەستی داوەتە نووسین و وەرگێڕانی شیعر و چیرۆك بۆ منداڵان، سەبارەت بە نێزیکبوونەوەی هەڵمەت لە دونیای منداڵان، ڕەنگە وەك خۆی دەڵێ: "ئێستاش هەست دەکەم جۆرێك لە جۆرەکانی منداڵێتی لەناومدا دەژی، جگە لەو شیعرانەی دەمخوێندەوە، کۆمەڵێ بەیت و بالۆرەی منداڵانە هەبوو کە من لەناویاندا گەورە بووم و هانیان داوم بچمە دنیای منداڵانەوە…".(3)

دووەم: لەتیف هەڵمەت و ئەزموونی نووسین و وەرگێڕان بۆ منداڵان

(لەتیف هەڵمەت) یەکەم شیعری بۆ منداڵان لە ساڵی (1975) نووسیوە و

لە ڕۆژنامەی (پاشکۆی عێراق)دا بڵاوی کردووەتەوە،(4) یەکەم کۆبەرهەمی چاپکراوی بۆ منداڵانیش لە ساڵی (1979) بە ناوی (جوانترین دێ) چاپ کردووە. کە لە ژمارەیەك شیعر و چیرۆکی منداڵان پێکدێ و لە ناویاندا دەقی وەرگێڕدراویش هەیە. دوای ئەوە بەرهەمەکانی (دەنگخۆشترین مەل)، (هێلانەیەکی تر)، (مناڵ و باران)، (مناڵ و چۆلەکە)، (کاتژمێر)، (گوڵی ناو ئینجانەکە)، (پرسیار لە مناڵ)، (چۆلەکەی سەر دارەکە)، (مناڵ و بووکە شووشە)، (گوێدرێژ و پاشا)، (پشیلەیەك پاسکیل لێدەخوڕێ)، (هەڵەبجە) و (مانگ لە نێوانی هەزار و یەك ئەستێرەدا دەنوێ). وێبسایتی وێکپیدیادا سەبارەت بەو نووسیویەتی: "لەتیف هەڵمەت لە ساڵی (1979)دەستی کردووە بە نووسین لە بواری منداڵاندا. یەکەم بەرهەمی جوانترین دێ بووە کە بڵاوی کردووەتەوە، تا ئێستە (17) بڵاوکراوەی بۆ منداڵان هەیە. ساڵی (2006) بەرهەمەکانی کۆکراوەتەوە کە دەکاتە (500) لاپەڕە، هەروەها خەڵاتی ئاپیکی لەسەر دیوانی منداڵان وەرگرتووە، چەند جارێکیش خەڵاتی وەزارەتی ڕۆشنبیری وەرگرتووە".(5)

هەروەها ساڵی (2008) خەڵاتی زێڕینی بلەی پێ بەخشراوە. لەتیف هەڵمەت لە بواری ئەدەبی منداڵان سەر بە نەوەی حەفتاکانی سەدەی ڕابردووە و دەکەوێتە قۆناغی دوای گۆران و فەرەیدوون عەلی ئەمین و ع.ع.شەونم و کاکەی فەللاحەوە، وەك لە پێشدا ئاماژەی پێدرا ئەو جگە لە شیعر، چیرۆکیشی بۆ منداڵان نووسیوە، بۆیە دەتوانین بڵێین ئەزموون و تەمەنی نووسینی بۆ منداڵان زۆتر لە چل ساڵ دەبێت. بەر لەوەی شیعر و چیرۆکیش بۆ منداڵ بنووسێت و بەناوی کتێبی منداڵانەوە بڵاوی بکاتەوە، لە شیعری گەورانیشدا هەندێ کۆپلە و خورپە و وێنەی وای هەن، ئەگەر بە تەواوی سەر بە ئەدەبی منداڵانیش نەبن، ئەوا نێزیکن لە فەرهەنگ و دونیای منداڵەوە، وەك لە کۆشیعری (گەردەلوولی سپی)دا، لە شیعری (ئەگەر)دا کە ساڵی (1973) نوسیویەتی، دەڵێ:

ئەگەر نەخشەی هەموو جیهان
تێکدەنەوە
ئەگەر زەوی وەکو لۆکە
شیکەنەوە
کە سنووریان کێشایەوە
دووبارە
هەر دێمەوە بۆ ئەم شارە
هەر کوردستان
دەکەمەوە بە نیشتمان(6)

هەروەها لە هەمان کۆشیعردا، هەردوو شیعری (پاشەڕۆژ) و (گیان)، کە

یەکەمیان ساڵی (1976) و دووەمیان ساڵی (1977) نووسراون، هەم خۆی لەژێر ناوی (شیعر بۆ منداڵ)دا بڵاوی کردوونەتەوە، هەم وشە و گوزارشتەکانی نێو هەردوو شیعرەکە، زۆرێك لە توخم و ڕەگەزەکانی ئەدەبی منداڵانیان تێدایە.

سێیەم: لەتیف هەڵمەت لە لێکۆڵینەوە و تێزە ئەکادیمییەکاندا

تا ئێستا ژمارەیەکی بەرچاو لە توێژەر و ڕەخنەگرانی ئەدەبی، لەسەر کۆی کارە ئەدەبییەکانی لەتیف هەڵمەت نووسیوە لە ماوەی نیو سەدەی ڕابردوودا و لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاو کراونەتەوە، لەناویشیاندا چەندین لێکۆڵینەوە لەسەر ئەو بەرهەمە ئەدەبییانەی نووسراوە کە سەر بە ئەدەبی منداڵانن، لە خوارەوە بەشێك لەو لێکۆڵینەوانە ئاماژە پێدەدەین، کە لەسەر بەرهەمە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەتیان نووسیوە:

1 – (نەوزاد عەلی ئەحمەد) لە کتێبی (منداڵ و ئەدەب)، کە چاپی یەکەمی لە ساڵی (1998)دا چاپ کراوە و چاپی سێیەکی ئەلکترۆنییشی لە ساڵی (2007)دا بڵاو بووەتەوە، لە پاڵ قسەکردن لە ئەزموونی ژمارەیەك لەو نووسەرە کوردانەی بۆ منداڵیان نووسیوە، نموونەی بەشێك لە کارە ئەدەبییەکانی هەڵمەتیشی باس کردووە.

2 – فازڵ مەجید جاف، لە کتێبێکدا کە بە ناوی (شیعری منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا)یە و ساڵی (2004) چاپی کردووە، ئەم کتێبە تێزی دکتۆرانامەی نووسەرە، بەشێك لە شیعرە پەروەردەییەکانی لەتیف هەڵمەتی بە نموونە باس کردووە.

3 – کتێبی (ڕوخسار و ناوەڕۆکی چیرۆکی منداڵان لای لەتیف هەڵمەت)، کە لەلایەن (موزەفەر مستەفا ئیسماعیل)ەوە نووسراوە و لە ساڵی (2011) چاپ کراوە، کتێبەکە لە بنچینەدا نامەی ماستەرە و لە ساڵی (2008) تاوتوێ کراوە. ئەم کتێبە لە (208) لاپەڕە پێکدێ و نووسەر بە تێروپڕی لەبارەی زمان و کات و شوێن و ڕووداو… لە چیرۆکە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەت ئاخاوتووە.

4 – (حەمە ساڵح فەرهادی) لە بەرگی یەکەمی کتێبەکەیدا بە ناوی (پێگەی شیعری منداڵان لای شاعیرانی کورد)، کە لە ساڵی (2013) چاپی کردووە و لە (340) لاپەڕە پێکدێ، باسی ژمارەیەك لەو شاعیرانەی کردووە کە بۆ منداڵانیان نووسیوە، لە نێویشیاندا (35) لاپەڕەی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ قسەکردن لە شیعرە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەت.

5 – لە کتێبی (چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا 1970-1990)دا، کە (خالیدە قادر فەرەج) نوسیویەتی و لە ساڵی (2013) چاپ کراوە،

لە بەشێکی لێکۆڵینەوەکەیدا، نموونەی بە چیرۆکە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەتی هێناوەتەوە، ئەم کتێبەش لە بنجدا نامەی ماستەرە و لە ساڵی (1999) تاوتوێ کراوە.

ئەم سەرچاوانەی سەرەوە و هەر گوتار و لیکۆڵینەوەیەکی دی، کە ئێمە دەستمان پێی گەیشتبێ و لەسەر بەرهەمە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەت کرابێ، بەگوێرەی پێویست و لە هەر کوێ بزانین کۆمەکمان دەکان بۆ چاکتر خوێندنەوە و شرۆڤە کردنی شیعرە منداڵانییەکانی، ئەوا سوود لە ئەنجام و بۆچوون و خوێندنەوەکانیان وەرگیراوە.

چوارەم: ناوەڕۆکی شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت

ئێمە لێرەدا زۆتر لەسەر ناوەرۆکی شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دەوەستین، ئەوانەی کە لە نووسینی خۆیەتی، تەنیا لەو شوێنانەدا چیرۆکەکان و شیعرە وەرگێڕدراوەکانی بە نموونە دێنینەوە، کە بزانین کۆمەکمان دەکات بۆ شیکردنەوە و تێگەیشتنی پتر لە پەیام و ناوەرۆکی شیعرەکانی.

لەتیف هەڵمەت لە هەموو ئەو شیعرانەی بۆ منداڵانی نووسیون لە زۆر جێگا بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، ئەوە بە منداڵان دەڵێ کە خۆشترین شوێنی سەر ڕووی زەوی کوردستانە، دڵگیرترین گوند گوندی ئێمەیە، شار و شاخ و باخ و کانیاوی کوردەواری لە هی هەموو دونیا ڕەنگینتر و ڕازاوەترە، وەك لە چیرۆکەشیعری (جوانترین دێ)دا، کە دەمەتەقێ دەکەوێتە نێوان (ئازاد) و (پەڕەسێلکە)کەی، پەڕەسێلکەکە بە ئازاد دەڵێ هاکا زستان هات ئیدی لێرە کۆچ دەکەین و دەچین شار و شوێنی دیکە دەبینین و دەریات پیشان دەدەم، کە زۆر لە کانیی چکۆڵەی گوند جوانتر و گەورەترە، بەڵام ئازاد وەرامی دەداتەوە کە هەرگیز گوندەکەی خۆی بەجێناهێڵێ:

گوندەکەم لە هەموو جیهان قەشەنگترە و
کانیە بچکۆلەکانیشیی لە هەموو دەریاکانی جیهان گەورەتر و
شۆخو شەنگ ترە.
(دیوانی منداڵان، ل21)

هەروەها لە شیعری (بەچکە ماسی)دا ئەوە بە گوێی منداڵاندا دەدات، کە وەك چۆن ماسی بێ ئاو ناژیێت، ئاوا ئێمەش لە نیشتیمان و شار و شاخی کوردەواری و زێدی باب و باپیران دوور بکەوینەوە، گیان دەسپێرین، بۆیە پێیان دەڵێ وەرن بەڵێن بدەین لە چیا و دار و بەرد و گڵ و لوتکەی ئەم نیشتیمانە بێزار نەبین و بەجێینەهێڵین و تا ماوین سترانی خۆشی بۆ بچڕین:

ڕۆژێ لە ڕۆژان

بەچکە ماسی یەك تۆرا لە سیروان
لە لم و چەوی لێوارەکەیدا
گڕی تینویەتی هەڵی پڕوکان
مرد نیگای گەشی
هەڵوەری هەردوو گلێنەی ڕەشی
شارە مێروولە بەربوونە لەشی
منیش چرکەیەك لە تۆ بترازێم
لەناخی گڕی ئاوارەییما
هەڵدەکوڕووزێم
دەقرچێ گیانم
ئەمرێ گۆرانی خۆشی زمانم
ئەی نیشتمانم من ڕۆڵەی تۆمو
هەرتۆی شوێنو جێم
جێت ناهێڵم و جیا نابیەوە لێم
ئەی نیشتمانم.. شار و شاخ و دێم..
هەتا هەتایە هەر تۆی شوێن و جێم
لە چیاکانت هەرگیز ناتۆرێم
هەر گۆرانی خۆش
بۆ دارو بەردو لوتکەی تۆ دەڵێم...
ئەی نیشتمانم ئەی نیشتمانم
ئەی شوێنو جێگای
هەزاران ساڵی
باو باپیرانم..!
ئەی نیشتمانم..!
(دیوانی منداڵان، ل13و14)

لە شیعری (مناڵێکی ئاوارە)شدا، سەرگوزشتەی منداڵیك دەگێڕێتەوە کە لە شار و ڵاتی خۆی ئاوارە بووە، لەبەر ناڵە و گریانی، پەری و فریشتە لێی دەچنە پێش و لەگەڵ خۆیاندا دەیبەن بۆ چەندین شاری جوان، کە پڕیەتی لە گوڵ و هەنگوین و ئەستێرە و بووکەشووشە و شەکرەسێو و هەنار و دەبدەبەی ڕەنگاوڕەنگ و میوەی شیرین، دەیبەنە شوێنێك کە شار و وڵاتێکی ئاسایی نییە، بەڵکو بەهەشتێکی فراوانە، کەچی منداڵە ئاوارەبووەکە دەپرسێ و هاوار دەکا (ئێرە کوێیە؟)، پاشان داوا دەکات بیبەنەوە بۆ نیشتمانەکەی خۆی.

منداڵێکی ئاوارە بوو لە شاران
هێندە گریا هێندەی ناڵان
دەورەیان دا مەلائیکە‌و پەری ئاسمان
لەگەڵ خۆیاندا بردیان

بۆ هەزاران شاری جوان جوان
بۆ بەهەشتی فراوان
بەهەشتی پڕ گوڵو هەنگوین
بەهەشتی پڕ ئەستێرەی شین
هەزار بووکە شوشەو
شەکرە سێوو هەناری زێڕینیان دایێ
هەزار پفیلکی ڕەنگاو ڕەنگو
میوەی شیرینیان دایێ
گریاو گریاو فرمێسکی ڕشت وەکو باران
هاواری کرد: ئێرە کوێ یە؟
ئەڕۆمەوە بۆ نیشتمان.!
(دیوانی منداڵان، ل27)

لەتیف هەڵمەت لە زۆرێك لە شیعرەکانیدا، ئەوە پاتە دەکاتەوە کە هیچ شوێنێك وەکو نیشتیمانی خۆت خۆش نییە، بچیتە هەر لایێ، ئەوجا دەزانی کوردستانی زێدی باب و باپیران لە هەر هەموو دونیا دڵگیرتر و خۆشەویستترە، وەك لە شیعری (بەستەی نیشتمان)دا دەڵێ:

جێ نیە لە گشت جیهان
خۆش بێ وەکو نیشتمان..!
(دیوانی منداڵان، ل112)

ئەو لە شیعری (دیجلەو فورات)دا، لەسەر زاری چۆم و ڕووبارەکانیشەوە، ئەوە بە منداڵان دەڵێ کە دوورکەوتنەوە لە نیشتیمان یانی دەرد و ژان:

کە دوور بین لە نیشتمان
دەمان گوشێ دەستی ژان
(دیوانی منداڵان، ل115)

لە شیعری (خۆشترین جێ)دا، سەربوردەی کەسێکی ئاوارە دەگێڕێتەوە، کە دوای ئەوەی لە هەندەران دەگەڕێتەوە گوندەکەی خۆی، منداڵ و پیر و جوان و مامۆستا و شوانی لادێ لە دەوری خڕ دەبنەوە و پێی دەڵێن چۆنت بەسەربرد لە شاران، ئەویش لە بەرسقیاندا دەڵێ نیوەی دونیا گەڕام، لە هیچ شوێنێك وەکو ئەم دێیەی خۆمان شادمان و دڵخۆش نەبووم:

ووتی نیوەی جیهان گەڕام
بە فڕۆکەو تۆمبێل پێوام
لە هیچ وڵات و جێیە
دڵخۆش نەبووم وەك ئەم دێیە
(دیوانی منداڵان، ل302)

بە هەمان شێوە لە شیعری (نووسین)دا، دوای ئەوەی بە منداڵانی

هاوڕێی دەڵێ بنووسن (کوردستان، سەرکەوتن و نەورۆز)، دیسان ئەوە بە گوێیاندا دەچرپێنێ دێیەکەم خۆشترین دێیە:

بنوسە ئەی هاوڕێ گیان
بە پیتی -کاف- دەست پێدەکا کوردستان
بنووسە ئەی هاوڕێی من
بە پیتی -سین- دەست پێدەکا سەرکەوتن
بنووسە ئەی هاوڕێی دڵسۆز
بە پیتی -نون- دەست پێدەکا وشەی نەورۆز
بنووسە ئەی هاوڕێکەم
خۆشترین دێیە دێکەم
(دیوانی منداڵان، ل327)

هەڵمەت شیعرێکی دیکەیشی هەیە هەر بە ناوونیشانی (نووسین)، لەم شیعرەشدا لەسەر زاری منداڵانەوە دەڵێ بنووسن لەسەر ئاوێنە و گوڵی جوان و لەسەر دیوار و بیابان و دارستان… هەروەها پەسنی نیشتیمان و ئاوی سیروان و ناوی شەهیدان و خۆری پرشنگدار دەدات، تا لە دوا دێڕدا ئەوە ڕادەگەیەنێ کە کوردستان جوانترین وڵاتە:

دەنووسم لەسەر بەردان
جوانترین وڵاتە کوردستان
(دیوانی منداڵان، ل341)

شاعیر هەر ئەوە نییە بە منداڵان بڵێ خۆشترین جێگای دونیا کوردستانە و بچینە هەر جێگایەك بۆی دەگەڕێینەوە، بەڵکو لەگەڵ منداڵان دەڵێ هەر چیمان هەیە دەیبەخشینە نیشتیمان، وەك لە شیعری (پاك و خاوێنی)دا دەڵێ:

هەرچیم هەیە.. دڵم.. گیانم
دەیبەخشمە نیشتیمانم
(دیوانی منداڵان، ل30)

هەروەها لە شیعری (پێشوازی زستان)دا، بە زستان دەڵێ وەك چۆن تۆ فرمێسك دەبەخشییە نیشتیمان، ئێمەش ئاوا گیانی پێ دەبەخشین:

ئێمەش هەموو وەکو تۆین
ئەویندارى باخو کۆین
تۆ فرمێسك و ئێمە گیان
دەبەخشینە نیشتمان
(دیوانی منداڵان، ل49)

لەتیف هەڵمەت گۆرانی بۆ باران و ڕووبار و جوتیار و شوان و کرێکار… دەچڕێ، وەلێ گۆرانییە هەرە جوانەکەی، ئەوەی کە لە هەموو گۆرانییەکانی دی جوانترە، بۆ جوانی نیشتمانی دەچڕێ:

گۆرانی دەڵێم بۆ باران

دەمان داتێ ئاوو نان
تا لە کۆتایی شیعرەکەدا دەڵێ:
بەڵام کام گۆرانیم جوانە
بۆ جوانی نیشتمانە
(دیوانی منداڵان، ل159)

دیارە نیشتیمانی لەتیف هەڵمەت پارچەکانی دیکەی کوردستانیش لە خۆ دەگرێ، وەك لە شیعری (پۆستی کوردستاندا) لەسەر زاری منداڵێکەوە گلەیی لە پۆستەچی دەکات:

ئەی پۆستەچی
ئەی پۆستەچی
لەکوێوە دێی بۆ کوێ دەچی
بۆچی نامەی براکەمم
بۆ ناهێنێ لە قامیشلی..؟
ئەی پۆستەچی ئەی پۆستەچی
تکایە بۆ کوێ دەچی
هاوار… فریاد
بۆچی نامەکەم نابەی
بۆ خوشکەکەم لە مهاباد…؟
ئەی پۆستەچی… ئەی پۆستەچی
هاوارە بۆ کوێ دەچی
چەند ساڵی تر
نامەکەی من دەگەیەنی
بە مامم لە دیاربەکر..؟
هاوارە ئەی پۆستەچی
بۆ ئەوەندە دڵڕەقی
نامەی منداڵێکی بچووك
نابەی بۆ باوکی لە کەرکووك..؟
(دیوانی منداڵان، ل322)

لە شیعری (باڵ)یشدا لەسەر زمانی منداڵێکەوە خۆزگەی ئەوە دەخوازێ لە سلێمانییەوە بچووبایە بۆ لوڕستان یاریی لەگەڵ منداڵانی ئەوێ بکردایە.

ئەو تەنانەت لەو شیعرەی باسی یاری و تۆپیش دەکات، ئەوە دەخاتە دڵی منداڵانەوە کە گەورە بوون دەبن بە پێشمەرگە و پاسەوانی نیشتیمان، وەك لە شیعری (تۆپەکەم)دا دەڵێ:

تۆپەکەم سرکو شەنگە
پڕ لە گوڵی ڕەنگ ڕەنگە
تا لە کۆتاییدا دەڵێ:

من مناڵێ بەهێزم
تۆپی خۆم دەپارێزم
گەورەش بووم پاسەوانم
بۆ گەل و نیشتمانم
(دیوانی منداڵان، ل86و87)

ئەمەو لە زۆرێك لە شیعرەكانی دیكەی لەتیف هەڵمەتدا، گیانی خۆشویستنی نیشتیمان و بەرز ڕاگرتنی ناوی شەهید و ستایشكردنی ڕاپەڕین و لاواندنەوەی هەڵەبجە و خۆشویستنی زمانی كوردی و یادكردنەوەی نەورۆز و هتد… بە ڕوونی دەبینرێ.

ئەگەر شیعری (تۆپەكەم) و بەشێك لە شیعرەكانی دیكەی لەتیف هەڵمەت، زۆتر كوڕانە بن و بۆ منداڵی كوڕ گوترابن، ئەوا بەشی زۆتریشی بۆ منداڵانی كیژ نووسیوە، لەنێو هەموو ئەو شیعرانەی كە خوێنەر وا هەست دەكات لەگەڵ منداڵی كچ دەدوێ زۆرترینیان لەسەر زمانی بووكەشووشە یا لەگەڵ بووكەڵە دەدوێ، چونكە وەك ئاشكرایە منداڵ و بووكەڵە، بەتایبەتی منداڵی كیژ زۆر بەیەكەوە پەیوەستن، ئەگەر منداڵێكی كچ بووكەڵەی نەبێ وەك ئەوە وایە هەموو شتێك یا شتێكی زۆر گەورەی لێ زەوت كرابێ، بۆیە منداڵ پێویستی بە بووكەڵە هەیە، چونكە ئەمە "ئاسوودەبوونێكە بۆی كە خەم و ئێش و ئازار و نەخۆشییەكانی پێدەردەكات و متمانەش لەلای دروست دەبێ".(7) جا ئەمە بۆ هەموو تەمەنێكی منداڵی كچ ڕاستە بە شێوازی جیا، بۆ نموونە "منداڵ لە تەمەنی 3 ساڵی چەندین جار ئارەزوی ئەوە دەكات بووكەڵانەكەی بخەوێنێت، پاشان خەبەری بكاتەوە، بەڵام كچە منداڵی پێنج ساڵان مەیلی چالاكی گەورەتر دەكات"..(8) بۆ نموونە لە شیعری (بووكە شووشە)دا دوای ئەوەی ستایشی پرچ و چاو و ڕومەت و خەندە و جل و پەنجە و ملوانكەی بووكەڵەكەی دەكات، پاشان دەڵی من شتی دەدەمێ بەڵام ئەو وەریناگرێ و خەوی دێ:

بووكە شووشەكەم شەنگە
شەڕ ناكاتو بێدەنگە…
تا دەگاتە:
شتی جوانی دەدەمێ
ئاوو نانی دەدەمێ
وەری ناگرێ نایەوێ
ماندوو بووە.. ئەخەوێ..!
(دیوانی منداڵان، ل31)

لە شیعری (بووكە شووشەكەم)یشدا، باسی ئەوە دەكا كە باران باریوە بووكەشووشەكەی تەڕ دەبێ و دوایی سەری ژان دەكات و نەخۆش دەكەوێ، بۆیە دەڵێ دەبێ جلی تازەی لەبەركەم:

دەبێ دەستو برد بکەم
جلی تازەی لەبەرکەم
مەگری بووکەشووشە گیان
وا بێت دێنم جلی جوان
(دیوانی منداڵان، ل323)

هاندانی قوتابییان بۆ چوونە قوتابخانە و خۆشەویستی زانست و کتێب و دەفتەر و ڕێزگرتن لە مامۆستاش، پانتاییەکی زۆری لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا گرتووە، وەك لە شیعرەکانی (باخچەی فێرگە، قوتابخانە، منداڵانی باخچە، پاداشتی ماندووبوون، خەو و کەڵەشێر…) ئەوە چەند بارە کراوەتەوە کە قوتابخانە و باخچەی منداڵان خۆش و دڵگیرن، کەلوپەلەکانی دەپارێزین و ڕێزی مامۆستا دەگرین، لە قوتابخانەوە فێری زانیاری دەبین و مامۆستا کە ڕابەرمانە شەوەزەنگمان بۆ ڕووناك دەکاتەوە، بە خوێندنەوە و ئەنجامدانی ئەرکەکانی قوتابخانە پێش دەکەوین و سەردەکەوین، لە شیعری (قوتابخانە)دا، ئەوها پەسنی زانست دەدات و خوێندنگە بە مەڵبەندی بیر و هۆش ناوزەد دەکات:

قوتابخانە زۆر خۆشە
مەڵبەندی بیر و هۆشە
ئەپارێزم باخچەکەی
دەرگا و شووشە و پەنجەرەی
بەرد ناهاوم بۆ داری
پڕ لە گوڵ و هەناری…
(دیوانی منداڵان، ل108-109).

ئەو ئاوڕ لە چەندین پرس و باسی پەروەردەیی و فێرکاری دەداتەوە و تۆوی ڕەوشت و خۆشەویستی و ڕێز لە یەکدی گرتن لە دڵ و دەروونی منداڵدا دەچێنێ و گیانی یەکتر قەبوڵ کردن و تەبایی لای زارۆکان خۆشەویست دەکات، هەروەها لەسەر زمانی گیاندار و بێ گیان و منداڵانەوە، وانەی ئازادی دەڵێتەوە و ئەوە ڕادەگەیەنێ دیلێتی و قەفەس زیان بە ژیان و ماف و ئیرادەی مرۆڤ دەگەیەنن، هەر وەك لە شیعرەکانی (دەنگ، دارتاش، وێنەی باخچە و باڵندە…)دا، جاڕی شکاندنی قەفەس دەدات و گۆرانی بۆ ئازادی دەچڕێ، لە شیعری (دارتاش)دا سوێند دەخوات کە هەرگیز قەفەس دروست نەکات:

گەر دارتاش بم بە مشار
دەبڕمەوە تەختە دار
لە داری چنار و گوێز
دروست دەکەم تەختە و مێز
کورسی قوتابخانەو ماڵ

بۆ گەورەو هەم بۆ منداڵ
جۆلانێ دروستدەکەم
بۆ کۆرپەی خەندە بە دەم
بەڵام سوێند بێ… سوێندی بەرز
قەت دروست ناکەم قەفەز
نەوەك ڕۆژێ زۆرداری
تیا بەند بکا باڵداری..!
(دیوانی منداڵان، ل113)

لەتیف هەڵمەت لەو شیعرانەی کە بۆ منداڵانی نووسیوە، وەك زۆربەی شاعیرانی دیکە کە ئاوڕیان لە منداڵ داوەتەوە، لەسەر زاری زۆرێك لە گیانەوەرانی وەکو (سمۆرە، ورچ، سەگ، پشیلە، چۆلەکە، کەڵەشێر، گورگ، قەلەڕەش، توتی، ڕێوی، پەڵەسێلکە، کۆتر، کرم و مێروولە…) شیعری نووسیوە، هەروەها لە گەشتی شیعرەکانیدا منداڵ بە گوڵ و درەخت و گیا و سەوزایی و باخچە و دەریا و دارستان ئاشنا دەکات. هەروەك لەگەڵ هەور و مانگ و خۆر و ئەستێرە و بەفر و با و باران… دەدوێت. بە هەمان شێوە کۆلارە و بووکەشووشە و چەتر و قەڵەم و تۆپ و دەفتەر… لە بیر ناکات. ئەو بە منداڵان دەبێژێ کامە مافیانە و سروود بۆ نان و ئاشتی و ئازادی دەچڕێ و نەفرەت لە چەك و جەنگ دەکات. هەروەها بۆ خزمەتی شیعر و ئەدەب و منداڵ سوود لە کەلەپوور و فۆلکلۆری میللەتەکەی و گەلانی دیکەش وەردەگرێ. بە بایەخەوە لە وانە و ئارەزووی شیعر نووسین و تابلۆ و نیگار و فێچە و پێشانگا دەئاخفێت.

هەروەها خۆشەویستی خۆی بۆ دایك و باب دەردەبڕێ و بە ئازیز و خەمڕەوێن ناویان دێنێ، بە تایبەتیش بە دایکی دەڵێ بەتۆوە ئەم دونیایە ڕووناکە و تەماشاکردنت چون هەتاوی ئازادی خۆشە و هیچ وشەیەك لەم جیهانەدا بەقەد وشەی دایك ناسك نییە، ئەوەش لای زارۆك جوان پیشان دەدات کە گەرەکە خوشك و برا و ئەندامانی دیکەی خێزانەکەمان خۆش بوێ. وا لە منداڵ دەکات ڕێز بۆ کەمئەندام و خودان پێداویستییە تایبەتەکان دابنێ، ئەو بە منداڵان دەڵێ هاوڕێ نابیناکانمان بە دڵ سەیری ژیان دەکەن:

گەلێ هاوڕێی نابینا هەن
بە دڵ سەیری ژیان دەکەن
سەیری ڕەش و سپی دەکەن
بە دڵ ڕاستی بەدی دەکەن
(دیوانی منداڵان، ل320).

هەروەها شاعیر چەندین شیعری پەروەردەیی و فێرکارییشی هەیە، کە لە ڕێگەیانەوە ئەوە بە منداڵ دەڵێ کە (با) شێوەی نییە و بەفر سەرەتا

لەکوێوە دێ و ساڵ چەند وەرز و هەر وەرزە چەند مانگە، ڕۆژانی هەفتە چەند ڕۆژن و ناویان چییە، ئەتەکێتی نان خواردن دەبێ کوو بێ و چۆن ڕەچاوی پاکژی بکەین. هەروەها لە ڕێی شیعرە فێرکارییەکانییەوە باس لە سوود و بایەخی شیری دایك بۆ منداڵ دەکات و لە زیان و خراپییەکانی جگەرە دەدوێت.

لەتیف هەڵمەت لە چەند دەقێکدا، بەرگری لە کێشەی فەلەستین دەکات و بە چاکە ناوی قودس و بەیروت دێنێ و زەمی ڕژێمی ئیسرائیلی دەکات، بەتایبەتی لە یەکەم کۆبەرهەمیدا. ئەو ژمارەیەك شیعر و چیرۆکیشی لە عەرەبییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، هەروەك سوودی لە ناوەرۆك و بیرۆکەی کۆمەڵی دەقی ئەدەبی ئازەری دیوە و ئاماژەی پێداون. جگە لەمانەش کۆمەڵێ شیعری جیهانی کە لەلایەن منداڵەوە بۆ منداڵ نوسراون لە عەرەبییەوە گێڕیوە بۆ سەر زمانی کوردی، کە ئەمە لە ئەدەبی کوردیدا وێنەی دەگمەنە.

پێنجەم: فۆرمی شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت

زمانیی شیعریی لەتیف هەڵمەت زمانێکی ڕەوان و پاراو و ناسکە، ئەو کوردیزانێکی کارامەیە و تابڵێی لە مامەڵەکردنی لەگەڵ وشە و ڕستە و وێنەی شیعریدا، ڕەنج دەدات و خۆی ماندوو دەکات و وەستایەتی بەکاردێنێ، چون ئەندازیارێکی زیرەك لە وشەی ڕۆژانە و پەیڤی نێو فەرهەنگ و یاریی منداڵان، باڵاخانەی قەشەنگی شیعر و پەخشان بونیاد دەنێت. چوون نیگارکێشێکی بەسەلیقە کە فڵچە و مەرەکەبەکەی هەقایەت و داستانی خۆش خۆشن، وێنەی قەشەنگی وەها دروست دەکات، گەورە و منداڵ سەراسیمە دەکات، لە شیعری (پێشوازی زستان)دا نووسیویەتی:

ئەی زستانی باو باران
کچۆڵەی چاو پڕ گریان
تۆی بە فرمێسکی ڕەوان
گوڵڕێژ دەکەی گشت جیهان
(لەتیف هەڵمەت، ل49)

ڕاستە بەر لە لەتیف هەڵمەت، لە ئەدەبی کوردیدا شیعری ئازاد بۆ منداڵان نوسراوە، بەڵام ئەو لە ڕووی ژمارەوە زۆرترین شیعری ئازاد و چیرۆکە شیعر و پەخشانە شیعری بۆ منداڵان نووسیوە، کە بەشێکیان زۆر درێژن، هەروەها لەو شیعرانەشی کە ئازاد نیین و شیعری کێشدار و سەروادارن زۆربەیان لەسەر کێشی حەفت بڕگەیی و هەشت بڕگەیین، بەڵام لەتیف هەڵمەت بەهۆی ئەوەی شیعری ئازادی زۆرە و لە شیعری

گەورانیشدا شیعری ئازاد دەنووسێ، هەروەها بۆ منداڵانیش جگە لە شیعر چیرۆکیشیان بۆ دەنووسێ، بۆیە لەو شیعرانەی کێشدار و سەرواداریشن، هەندێ جار زۆر گوێی بە ژمارەی بڕگەکان نەداوە و هەندێ شیعری بۆ نموونە کۆپلەیەکی حەفت بڕگەییە، دوایی لە کۆپلەیەکی دی دەبێتە هەشت بڕگەیی، شیعری وای هەیە هەمووی هەشت بڕگەییە، لە نیوە دێری کۆتاییدا بڕگەیەکی بۆ زیاد دەکا یا کەم دەکا، بۆ نموونە لە شیعری (خەون)دا دەڵێ:

من خەونێکی خۆشم دی
مانگ هاتبوو بۆ سەر زەوی
لە شەوی ئەنگوستەچاوا
مەلەی ئەکرد لە ئاوا
بەدرێژایی شەو تا بەیان
مانگی دەم بەخەندەو جوان
لەگەڵ سەدان ماسی ورد
هەر یاری و مەلەی دەکرد
(دیوانی منداڵان، ل191)

وەك دەردەکەوێ ئەم چەند دێرەی سەرەوە حەفت بڕگەیی و هەشت بڕگەیی و نۆ بڕگەییشی تێدایە.

لە شیعری (زستان)یشدا، ژمارەی بڕگەکانی هەموو نیوە بەیتەکانی وەکو یەك نین، ئەوەتا دەڵێ:

کاتێ من دێم بەفر دێ
سپی دەبێ شار و دێ
مناڵ بۆ کۆڵان ڕادەکەن
شەڕە بەفرینەی تیا دەکەن…
(دیوانی منداڵان، ل220)

هەروەها لە شیعری (ئاسمان)دا کە شیعری وەرگێڕدراوە و بەم شێوەیە دەست پێدەکات:

ئاسمان هەتا بڵێی بەرزە
زستان هەر بارانەو تەرزە
(دیوانی منداڵان، ل169)

کە بە کێشی هەشت بڕگەیی نووسراوە، کەچی لە نیوەی شیعرەکەدا بووە بە حەفت بڕگەیی، وەك دەڵێ:

هەنگاو بۆ هەر کوێم دەبات
ئاسمان تەماشام دەکات
(دیوانی منداڵان، ل169)

تەنانەت لە نیوە دێری کۆتاییدا دەبێتە شەش بڕگە و دەڵێ:

مانگ و ئەستێرە و هەتاو

بۆ ئاسمان بوون بە چاو
(دیوانی منداڵان، ل169)

هەم کێش و هەم سەروا لەکن منداڵ بایەخی زۆری هەیە و زۆربەی ئەو گۆرانی و یارییە فۆلکلۆرییانەش کە لای منداڵ خۆشەویستن گرنگیی بە کێش و سەروا دراوە، لەتیف هەڵمەت یەکێك لەو شاعیرانەیە زۆر بایەخی بە سەروا (قافیە) داوە، لە شیعرە ئازاد و چیرۆکەشیعرییەکانیشیدا، کە کێشی شیعر فەرامۆش دەکرێ، بەڵام بە بەردەوامی یەکێتیی قافیەی پاراستووە، ئەوەش خاڵێکی هێزی شاعیرە لەو ڕوانگەوەی کە وەك عەزیز گەردی دەڵێت: "سەروا دیاردەیەکی زەقی شیعری جیهانییە بەگشتی و شیعری کوردییە بەتایبەتی، شیعری کوردی هەر لە سەرەتاوە تا بیستەکانی سەدەی بیستەم، بە هەردوو جۆرییەوە (نووسراو و زارگۆتن)، بە هەموو زارەکانییەوە، زۆر پابەندی سەروا بووە، دەستبەرداری کێشی یەك ڕەنگیش بووبێ (وەکو هەندێ بەیتی فۆلکلۆری) دەستبەرداری سەروا نەبووە".(9) لەگەڵ ئەوەش لە چەند شوێنێکی کەمی شیعرەکانیدا قافیەی زۆر دووبارەبووەوە و سواوی بەکار هێناوە، یا هەندێ قافیە و پاش قافیەی وای بەکار هێناوە ڕیتم و ئاوازی شیعرەکەی لەنگ کردووە، بۆ نموونە لە شیعری (کەڵەکێوی)دا، کە وەك خۆی دەڵێ بنەڕەتی شیعرەکە لە دەقێکی ئازەرییەوە وەرگیراوە دەڵێ:

لە پێ شاخی کەڵەکێوی
گیر بوو لە شورەی تەلەزی
(دیوانی منداڵان، ل256)

لێرەدا بۆ وشەی (کەڵەکێوی) کە هاوقافیەی (ڕێوی، پشێوی، بزێوی، بەدنێوی…)یە، ئەو هاتووە (تەلەزی) هەڵبژاردووە! هەروەها لە بەشێکی دیکەی شیعرەکانیدا بۆ وشەی (بدەرێ)، وشەی (مەدەرێ)ی کردووەتە هاوسەروا، یا بۆ هەردوو وشەی (قەڵای) و (گوڵاڵەی) پاش قافیەی (خۆی دەدوێ)ی بەکار هێناوە، بۆ وشەی (ببینم)، وشەی (دەچم) و بۆ وشەی (پێکەنی)ش وشەی (گەوجێتی) کردووەتە هاوسەروا و هتد… هەروەها لە هەندێ شوێندا بە (کێ) قسە دەکات، کەچی بۆ ڕاگرتنی قافیەی شیعر دەیکات بە (تاك) یا بە پێچەوانەوە، بۆ نموونە لە شیعری (بووکەشووشە)دا دەڵێ:

چاوەکانی ڕەش ڕەشە
دەمی پڕ خەندەی گەشە
(دیوانی منداڵان، ل31)

لێرەدا مادام باسی چاوەکان هاتووە، دەبوو بنووسرێ (ڕەشن)، نەك (ڕەشە)، بەڵام بۆ ئەوەی لەگەڵ (گەشە) ببێتە هاوقافیە وای نووسیوە. هەروەها لە شیعری (تابلۆیەك)دا دەڵێ:

دوکەڵێکی ڕەشو چڵکن
بەدەووریدا ورووژاوە
بەهەزاران مناڵو ژن
لە ناوەندی تابلۆکەدا کوژراوە
(دیوانی مناڵان، ل295)

لێرەشدا بۆ هەزاران منداڵ و ژن، (کوژراون) بەکار دێ نەك (کوژراوە)، لێ بۆ ئەوەی لەگەڵ (وروژاوە) ڕێك بکەوێ کردوویەتی بە (کوژراوە). لە شیعری (پەڵە هەور)یشدا، چەند کۆمەڵێ بەرخی هەیە، بەڵام لەبری ئەوەی بڵێ بۆ لەکەن، دەڵێ بۆ لەکەیە، تا ببێتە هاوسەروای (هەیە):

چەند کۆمەڵێ بەرخم هەیە
سپی سپی بۆ لەکەیە
(دیوانی مناڵان، ل50)

سەبارەت بە ناونیشانی شیعرە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەت، پێویستە ئەوە بگوترێ کە لە هەڵبژارنی ناونیشاندا، توانیویەتی زیرەکانە مامەڵە بکات و هەر ناونیشانێك گوزارشتێکی زۆر نزیکی ناوەرۆکەکەی بێ، لەگەڵ ئەوەش بەشێك لە ناونیشانەکانی زۆر لەیەکەوە نزیکن، بۆ نموونە ئەو شیعرێکی هەیە بە ناوی (بووکەشووشە)، شیعرێکی دیکەی هەیە بەناوی (بووکەشووشەکەم)، تەنانەت ناونیشانی دووبارەبووەوەشی هەیە، دوو شیعری هەیە بەناوی (دارستان)، دوو شیعری هەیە بەناوی (مامۆستا)، زۆتر لە شیعرێکی هەیە بەناوی (باران) و هتد… هەروەها هەندێ لە ناونیشانەکانی زۆر درێژن، وەکو: (مار نابێتە هاوڕێی کەس)، (وەرزەکان چەند مانگن)، (ناونیشانی مناڵانی کوردستان)، (دەنگو ئاوازی کێتر) و (دیرێکی شەڕی دوو بزن) و هتد…

لەتیف هەڵمەت هەندێ کەرەستە و وشە و خوازەی نوێی هێنایە نێو ئەدەبی منداڵانی کورد، کە پێشتر یا نەبوون، یا زۆر دەگمەن بوون، ئەو لەگەڵ نووسینی شیعر، چیرۆکیشی فەرامۆش نەکرد، لە هونەری شیعر نووسینیشدا، شیعری ئازادی زۆری هەیە، هەروەها ئەو هونەرەی کە پێی دەگوترێت (چیرۆکەشیعر) زۆر پەرەی پێدا، ژمارەیەکی بەرچاو دەمەتەقێ و ئۆپەرێتی نووسیوە، سوودی لە بیرۆکەی شیعر و چیرۆکی گەلانی دیکە وەرگرتووە و لە بەرهەمی منداڵانەی ئەوانیشی کردووە بە کوردی، لەناو بەرهەمە وەرگێڕدراوەکانیشیدا ئاوڕی لەو شیعرە بیانییانە داوەتەوە کە منداڵ بۆ منداڵی نووسیوە.

هەرچەندە کۆی بەرهەمە منداڵانییەکانی لەتیف هەڵمەت پۆلین نەکراون بۆ کام تەمەنی منداڵ گونجاون، وەلێ بە خوێندنەوەی بەشی زۆری شیعرەکانی دەردەکەوێت کە بۆ منداڵانی سەرووی (10) ساڵی گونجاون،

ئەمە بۆ چیرۆکەکانیشی هەر ڕاستە و چونکە ئەو "لەو نووسەرانەیە کە زۆربەی چیرۆکەکانی بۆ قۆناغی پێش چوونە قوتابخانە ناگونجێت و زۆربەی چیرۆکەکانی لەتیف هەڵمەت بۆ منداڵانی تەمەن 8-12 ساڵی شیاوترن وەك تەمەنی بچووکتر".(10) لەگەڵ ئەوەش بەشێك لە شیعرەکانی بۆ تەمەنی خوار دە ساڵییش گونجاون و لەگەڵ منداڵی شەش ساڵان و حەفت ساڵان دەئاخفن، لە کۆمەڵە بەرهەمی (جوانترین دێ)دا شیعرەکانی (دایکم) و (پاكو خاوێنی) و (باخچەی فێرگە) بۆ منداڵانی سەرەتای قۆناغی خوێندن و تەنانەت هی باخچەی منداڵانیش گونجاون.
بۆ نموونە لە شیعری (مناڵانی باخچە)دا دەڵێ:

ئێمە مناڵی باخچەین
دادەکانمان
فێرمان دەکەن هێنراوەی جوان
لەبەر کەین…
(دیوانی مناڵان، ل276)

بە هەمان شێوە لە کۆمەڵە بەرهەمەکانی دیکەیدا، چەند شیعرێکی تری هەیە کە بۆ منداڵانی گچکە دەست دەدەن، لەوانە شیعری (مناڵانی باخچە) و (ڕۆژانی هەفتە) و (نان خواردن) و (باوك و دایك)… شیعری سادە و ئاسانن، وشەکان سەر بە فەرهەنگی منداڵن و دوورن لە بەکارهێنانی وێنەی قورس و ئاڵۆز، بۆیە ئەو ئەنجامەی (موزەفەر مستەفا ئیسماعیل) لە لێکۆڵینەوەکەیدا کە لەسەر چیرۆکی منداڵانی (لەتیف هەڵمەت) نووسییەتی لە چیرۆکی (جوانترین دێ)دا پێیگەیشتووە، ئەوا لەسەر بەشی زۆری شیعرەکانیشی جێبەجێ دەبێ، بەڵام لەسەر کۆی شیعرەکانی نا، چونکە ئەو شیعرانەی باس کران دەرخەری ئەوەن کە بەشێکی کەم لە شیعرەکان بۆ منداڵی خوار دە ساڵییش گونجاون.

بەشێکی دەقەکانی لەتیف هەڵمەت کە بۆ منداڵان نوسراون، پەخشانەشیعرن، کە دیارە "پەخشانە شیعر نووسینێکە لە ڕواڵەتی پەخشاندا بەڵام هەڵگری توخمە باوەکانی شیعرە، وەك: کێش، هونەرە کەلامیەکان، لەحنی تایبەت، سەروای ناوەکی، هاوئاهەنگی پیتەکان و وێنە دیداری و ژنەفتەنیەکان".(11) بەشێك لە پەخشانە شیعرییەکان وشەی قورس و خوازە و وشەی جوت مانای وای تێدا هەیە، کەم منداڵ هەیە تێی بگات. لە پەخشانە شیعری (دارستان)دا وەهای نووسیوە:

بۆ نایەڵن تاوێ لەسەر
سەوزە گیای قژ نەرما بۆ خۆم
لەسەر گازەرای پشت ڕاکشێم
کاژی ماندوێتێ دووریی ڕێم
دابماڵم لە ئەستۆم..

لە گۆمی خەوی شیریندا.. هێمن هێمن..
تەپو تۆزی کۆچو بارم لە خۆم بشۆم..
(دیوانی منداڵان، ل43)

ئایا منداڵ لەم وەسف و گوزارشت و ڕەوانبێژییە تێدەگات؟ دیارە ئەم وێنە شیعرییانە بۆ منداڵ قورسن، بەتایبەتی بۆ منداڵانی خوار تەمەنی دە ساڵان، وەلێ ئەو خۆی باس لەوە دەکات کە ناتوانێ لە (12-10) ساڵ زۆرتر خۆی بچووك بکاتەوە، بۆیە دەبینین بەشێك لە چیرۆکەکانیشی بۆ منداڵان قورسن "چیرۆکەکانی لەتیف هەڵمەت زۆربەیان بۆ منداڵانی قۆناغی (8-12) ساڵی نووسراون. هەروەك خۆی دەڵێت من ناتوانم لە 10-12 ساڵی زیاتر خۆم بچووك بکەمەوە".(12)

ئەو لە شیعرەکانیشیدا وەك کەسێکی زمانپاراو و کوردیزانێکی کارامە دەرکەوتووە، وەلێ ئەو کوردیزانییەی ئەگەر لە زۆر باردا کۆمەکیان کردبێ تا شیعری بەپێز و قەشەنگ بۆ منداڵان بنووسێ، ئەوا لە هەندێ شوێندا، بوونەتە هۆی گرانکردنی فۆرمی شیعرەکانی و وەك دەقێکی ئاڵۆز و تەمومژاوی خۆیان پیشانی منداڵ بدەن، بۆ نموونە منداڵ چ لە وشەکانی (ڕەزن، یادگە، دەغەزار، قەقنەس، مەڵۆش، هەژگ، تیلماسك، زگار، کاکێشان، چنچڵی، ڕچی، پۆرخز، ناقڵە و بۆقەتە…) تێدەگات، یان ئەگەر لە ناوچەیەکیش بەکار بێن، بەشی زۆری منداڵی ناوچەکانی دیکەی کوردستان، کە دیالێکت و بەشە دیالێکتی دیکە دەئاخفن، لەوە ناچێ تێی بگەن.

لەتیف هەڵمەت کۆمەڵێ وشە و زاراوەی جوانی لە دەقە ئەدەبییەکانی بەکار هێناوە، ئاخر ئەو فەرهەنگی شیعرە منداڵانییەکانی پڕن لە وشەگەلی (گوڵ، نیشتیمان، بەهەشت، پەری، خەندە، باخچە، هێلانە، جۆلانێ، پەپوولە و ئاسمان و هتد…)، بەڵام لە بەکاربردنی زۆر وشە و زاراوەیش کە ڕەنگە زۆر پێویست نەبن لە تێکستی منداڵاندا بەکار بێن، کەچی ئەو بەکاری هێناون، بەتایبەتی لە ئەزموونە بەراییەکانیدا، وشەگەلی (قەنارە، خوێن، پەژارە، تابووت، چەپەڵ، دۆزە، نەگریس، بەدکار، دڕندە، بۆگەن، ناپاك، بێ ئەمەك، تف، تفەنگ، تانك…) لە تێکستەکانیدا دەبینرێن، کە ئەمەش ئەگەر زیانی بە ئەدەبی منداڵانی ئەو نەگەیاندبێت، ئەوا هەرگیز قازانجی نەبووە، ئەمە بەلەربەچاوگرتنی ئەوەی کە هەندێکیان بەر لە سی چل ساڵ لەمەوبەر نووسراون، بۆیە ئەگەر بکەونە بەر دادگای ڕەخنەش دەبێ ڕەچاوی ئەو سەردەمە بکرێت و بە چاوی ئەو قۆناغە هەڵبسەنگێنرێن. بەڵام ئەو چونکە فەرهەنگی زمانی دەوڵەمەندە و لە بەکاربردنی وشە و ڕستەدا خودان ئەزموون و وەستاییەکی چاکە، زێدەڕۆیی نییە گەر بڵێین هیچ ڕستە و بەیت و وێنەی کرچوکاڵ و بێ واتا نادۆزیتەوە، ئەگەر هەشبێ زۆر دەگمەنە، هەروەها لە وشە و

زاراوەی نێو دیالێكتی كرمانجی خوارووودا شارەزایە و تا ڕادەیەكی زۆریش ڕەچاوی ڕێنووسی جوانی كردووە و جوان مامەڵەی لەگەڵدا كردووە، لەگەڵ ئەوەش لە هەندێ شوێندا لە پێكەوەلكاندنی وشە و پاشگرێك، یا لە یەك جوداكردنەوەی پێشگرێك و وشەیەكدا، وەكو پێویست ورد مامەڵەی نەكردووە، بۆ نموونە لە چیرۆكە شیعری (جوانترین دێ)دا نووسیویەتی:

گوندەكەم لە هەموو جیهان قەشەنگترەو كانیە
بچكۆلەكانیشیی لە هەموو دەریاكانی جیهان گەورەترو
شۆخو شەنگ ترە
(دیوانی منداڵان، ل21)

ئەمە لە كاتێكدا ئەگەر بۆ (كانییە)ش یەك (ی) بەكار بێنێ و بنووسێ (كانیە)، بەڵام دیار نییە بۆچی لەباتی (بچكۆلەكانیشی)، نووسیویەتی (بچكۆلەكانیشیی)! یان لە (قەشەنگتر) و (گەورەتر) دروستی نووسیوە، كەچی هەر لە دوای ئەوە لەباتی (شۆخو شەنگتر)، نوسیویەتی (شۆخو شەنگ تر). هەروەها (بووكەشووشە)ی بە (بووكە شووشە) و (بووكە شوشە)ش نووسیوە، لەباتی (جوانیی دایك)، ئەو (جوانی دایك)ی نووسیوە، لە هەمان دەمدا (با نابینرێ)ی كردووەتە (با نابیینرێ)، (گۆرانیی پیتەكان)ی نەنووسیوە و (گۆرانی پیتەكان)ی نووسیوە، وشەی (لەسەرخۆ)ی بە (لە سەر خۆ) نووسیوە، كەچی لەجیاتی (با پیر نەبین) ئەو (باپیر نەبین)ی نووسیوە… ئێمە دەزانین بەیەكەوە لكاندنی وشە لەگەڵ پێشگر و پاشگر، یا نووسینی یەك (و) و دوو (و)، یا بەكار هێنانی یەك (ی) و دوو (ی) لە زمانی كوردیدا بەتایبەتی لە ڕێنووسی ئەلفبای عەرەبیدا كێشەی زۆری هەیە و یەكلا نەكراونەتەوە، چونكە "چەند جارێك كۆڕ و كۆبوونەوە و سیمیناری تایبەت ڕێك خراوە بۆ یەكخستنی ڕێنوسی زمانی كوردی و ڕێككەوتن لەسەر هەندێك وشە و زاراوە كە كێشەی تێدا هەیە، بەڵام بەشی زۆری ئەو گردبوونەوانە ئەنجامی دڵخۆشكەری لێ نەكەوتووەتەوە". (13) بەڵام ئەم نموونانەی باسمان كردن دەكەونە دەرەوەی ئەو كێشانەوە.

هەروەها لەتیف هەڵمەت لە بەكارهێنانی هەندێ وشەدا، وەكو پێویست و ورد مامەڵەی نەكردووە، ئەگەرچی ئەو وشانە زۆر دەگمەنیش بن، بەڵام مادام لە بەرهەمی سەر بە ئەدەبی منداڵاندایە، زووتر هەستی پێ دەكرێ و كەمتر بواری ئەوەی تێدایە لەژێر ناوی گەمەكردن بە وشە و لێسەندنەوەی دەسەڵات لەم وشە و پێدانی بەو وشەدا جێگایان بكرێتەوە، نازانم بۆچی ئەو (مەڕ و پەز)ی پێكەوە بەكارهێناوە، لەكاتێكدا یەك مانایان هەیە و لەنێو ئەو دەربڕینە جوتپەیڤانەشدا

جێگای نابێتەوە کە لە کوردیدا باون، وەکوو (بەژن و باڵا)، (جێ و مەکان) و (بەخت و مراز)… کە یەك مانایان هەیە و هەندێ جار هەردوو وشەکە کوردین و هەندێ جاریش وشەیەکیان کوردییە و ئەوەی دیکە هی زمانێکی دیکە و هاتووەتە نێو زمانی کوردییەوە.(14) هەروەها وشەی (ڕۆمە) بۆ گریان بەکار دێ، کە بە واتای (شیوەن، گریانی بەهێز، گریانی لەناکاو) دێ،(15) کەچی ئەو (ڕۆمەی پێکەنین)ی بەکار هێناوە. لە شوێنی دیکەدا (فرمێسکی قاڵ) و (کۆتری مێر)ی بەکار هێناوە! هەروەها لە شیعری فێرکاریدا وەك چۆن گرنگە شاعیر زمانێکی سادە و نەرم بەکار بێنێ و خۆی دوور بگرێ لە زمانی ئامۆژگاریی ڕاستەوخۆ، لەویش گرنگتر ئەوەیە زانیاریی نادروست بە منداڵ نەڵێت، کەچی دیار نییە بۆچی ئەو بە منداڵان دەڵێت سەرچاوەی ئاوی ڕووباری دیجلە دەریاچەی وانە!

ئەنجام

لەتیف هەڵمەت وەك شاعیر و چیرۆکنووسێکی دیار لە نیوەی دووەمی حەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە دەستی داوەتە نووسین و وەرگێڕانی شیعر و چیرۆك بۆ منداڵان و تا ئێستاش بەردەوامە، ئەگەر زێوەر و بەشێك لە هاوڕێکانی ڕێبەرایەتی ئەدەبی منداڵانی کورد بکەن لە بیستەکانی سەدەی ڕابردووەوە تا کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوو. گۆران و ئەدیبانی دوای خۆیشی بە نەوەی دووەمی ئەدەبی منداڵانی کورد دابنرێن، ئەوا لەتیف هەڵمەت لە چارەگی کۆتایی سەدەی بیستەم بە نوێکەرەوەی زمان و فۆرم و ناوەرۆکی شیعر و چیرۆکی منداڵان دادەنرێت. ڕاستە بەر لە لەتیف هەڵمەت، لە ئەدەبی کوردیدا شیعری ئازاد بۆ منداڵان نوسراوە، بەڵام ئەو لە ڕووی ژمارەوە زۆرترین شیعری ئازاد و چیرۆکە شیعر و پەخشانە شیعری بۆ منداڵان نووسیوە، جگە لە پێشخستنی هونەرەکانی چیرۆکەشیعر و دەمەتەقێ و شیعری ئازاد لە ئەدەبی منداڵانی کورددا، هەروەها چ وەك وەرگێڕان یا سوود وەرگرتن لە بیرۆکەی دەقی ئەدەبی بێگانە، بەرهەمگەلێکی عەرەبی و ئازەری و هی تری کردووە بە کوردی، ئەو یەکێکە لەوانەی بایەخی زۆری بە وەرگێڕانی ئەو دەقە ئەدەبییانە داوە کە لەلایەن منداڵانەوە بۆ منداڵان نووسراون. ئەگەرچی مێژووی نووسینی لەسەر هیچ یەکێك لە تێکستەکانی نەنووسیون، بەڵام ئەوەندەی لە ڕێگەی ساڵی بڵاوکردنەوەی چاپی یەکەمی کتێبەکانییەوە دەردەکەوێ ئەوەیە کە زمان و ستایلی نووسینی هەموو شیعرەکانی وەکوو یەك نیین. ئەویش وەکوو شاعیرانی پێش خۆی و هاوسەردەمی خۆی، سەرەتا بە شیعر و نووسین بۆ گەوران دەستی پێکردووە، دواتر ئاوڕی

لە بواری ئەدەبی منداڵان داوەتەوە. هەروەها بە سەرنجدان لە کۆی بەرهەمەکانی لەتیف هەڵمەت بە شیعر و پەخشانییەوە، ئەوەش دەردەکەوێت کە ناوبراو هەرگیز شیعری ئایینی و شیعری گاڵتەوگەپ و مەتەڵە شیعری نەنووسیوە. چیرۆکی کورت و درێژیشی هەیە، بەڵام لە ئەزموونی نوسینیدا هیچ ڕۆمان و نۆڤڵێتێکی بۆ منداڵان نەنووسیوە.

پەراوێز

– چاوپێکەوتن لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، سازدانی: فریاد محەمەد، گۆڤاری (پەیامی ڕاستی)، ژمارە (84)، زستانی (2009)، ل54-.59.

2 – سەرچاوەی پێشوو، ل54-.59

3 – سەرچاوەی پێشوو، ل54-.59

4 – حەمە ساڵح فەرهادی، پێگەی شیعری منداڵان لای شاعیرانی کورد، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، 2013، ل.177

5- https://ckb.wikipedia.org

6 – لەتیف هەڵمەت، گەردەلوولی سپی، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، 1978، ل.33

7 – کۆمەڵێ پسپۆڕی ئەمەریکی، گەمە لە ژیانی منداڵاندا، وەرگێڕانی: کەمال فاروق، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر، 2005، ل.53

8 – سەرچاوەی پێشوو، ل.54

9 – عەزیز گەردی (د.)، سەروا-لێکۆڵینەوەیەکی شیکاریی بەراوردە لە شیعری کوردیدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر، ل.6

10 – مقفر مصگفی اسماعیل، ڕوخسار و ناوەڕۆکی چیرۆکی منداڵان لای لەتیف هەڵمەت، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، 2011، ل.180

11 – بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، 2004، ل .113

12 – مقفر مصگفی اسماعیل، ڕوخسار و ناوەڕۆکی چیرۆکی منداڵان لای لەتیف هەڵمەت، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، 2011، ل.183

13 – زیاد ڕەشاد قادر، زمان و میدیا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر، 2013، ل .33

14 – بۆ زانیاریی زێتر بڕوانە: (Nezir Ocak, Waneyen Rezmana Kurmanci, wzsanen hesrane2, Capxane Kayhan matbazcilik, capa yakamin, rezber 2014, R51.)

15 – بۆ زانیاریی زێتر بڕوانە: (هەژار، هەنبانە بۆرینە، انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، تهران، 1368، ل106) و (موحەممەد مەردۆخی کوردستانی، فەرهەنگی مەردۆخ، لێکۆڵینەوە و ئامادەکردنی: ڕەئوف ڕەهنموون، بەرگی یەکەم، خانەی بڵاوکردنەوەی پێتەوبەیان، چاپی یەکەم، سنە، 1388ی هەتاوی، ل 347) و (عەبدولوەهاب شێخانی، فەرهەنگی شێخانی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی، دهۆك، 2009، ل122).

تێبینی:
سەرجەم نموونە شیعرییەکان لەم سەرچاوەیە وەرگیراون: (لەتیف هەڵمەت، دیوانی منداڵان- شیعرو چیرۆك بۆ منداڵان، لە بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی ڕووناکبیری و کۆمەڵایەتیی کەرکوك، چاپی سێیەم، کەرکووك، 2013).

ئەستەمبۆڵا ناوەندی مەعریفی ڕۆناکبیری کورد … سەلام ناوخۆش

سێکوچکەی باشوور لە باکوور
نالی، حاجی قادری کۆیی، پیرەمێرد ....

دەروازە

پێش و پاش ئەو زاتانە ، چەندان نوسەری دی باشووری کوردستان بەرەو ئەستەمبۆل لە کاتی جیاواز بارگایان تێکناوە ، بەڵام ئەم سێیە لە پێش و پاش چوون ، وەك سێ ڕابەر لە شیعری کوردی باشوور پێگەیان هەبوو .
ئەم کورتە توێژینەوەیە لە چەند سەرباسێك پێکهاتووە ، هەموو جەخت لە سەر ئەوە دەکەن ، کە ئەستەمبۆڵ لە کاتی حوکمڕانی عوسمانیی

ئارامگای کۆکردنەوەی دژەکان بووە ، بەڵام لە سەردەمی حوکمڕانی ئیتحادییەکان و کەمالییەکان بۆتە شوێنی سڕینەوەی ناڕازییەکان و تەنگاوکردنیان کە ئەستەمبوڵ بەجێبهێڵن یان زیندانی دەکرێن!
لە لایەکی تر هەر لە سەردەمی عوسمانیدا ، ئەلفوبێی کوردی تەواو نزیك بووە لە ئەلفوبێی عوسمانی ، تەنیا لە چەند دەنگێك جیاواز بوونە ، بەڵام لە سەردەمی حوکمڕانی کەمالیی زمان و ڕێنووس و ئەلفبێی کوردی لە باکوور قەدەغە کراوە ، بۆیە دوا کەسی سێکوچکەی (نالی ، کۆیی ، پیرەمێرد) ناچار بووە ئەستەمبوڵ بەرەو سلێمانی بەجێبهێڵێت.

سەرباسی یەکەم ، پێگەی ئەستەمبوڵ لای متەنەوەری کورد

قوستەنتینییە (ئەستەمبوڵ) پێگەیەکی مەعریفی بوو بۆ نوسەرانی کورد . ئەلاکۆم 2005 لە ل20ی کتێبی کوردەکانی ئەستەمبوولی کۆن لە بارەی کورد لە ئەستمبوڵ دەنووسێت :" دەمانێك کورد کە نزیکەی (30)هەزار کەس بوون ، ئەمڕۆ لە سەرووی (3) ملیۆن کەس دەقەسرێنرێن . تەنانەت سەرچاوەی ئەوتۆش هەن کە سەرژمێری کورد بە نزیکەی (4) دادەنێ."
شاری ئەستەمبوڵ شارێکی هێندە گەورە بووە بۆ گەورەکردنی ڕۆناکبیرانی کورد، هەربۆیە حاجی قادری کۆیی لە وەسفی گرینگی شاری ئەستەمبوڵ دەنووسێت :
سەوادی ئەعزەمی قوستەنتەنییە
گەلێ بۆ ناوی کردە صەدری ئەعزەم
ئەلاکۆم 2005 ، ل28 و پیربابێ 2009، ل6 و عوسمان 2017 ئاماژە بەوە دەکەن کە ئازادکردنی ئەستەمبوڵ دوای ساڵی 1453 بووە ، کورد تاك تاك و شێوەی گروپ هاتونەتە ئەستەمبوڵ . ئەلاکۆم لە ل29 دەنووسێت هەر گرتنی ئەستەمبوڵ خودی شەهابەدینی شارەزووری ناسراو بە مەلا گۆرانی بووە. لە سەرەتای سەدەی بیستەمیش ، سەردەمی عەبدالحەمیدی دووەم 1879-1909 کاتێکی زێڕین بووە بۆ کەسایەتی دینداری کوردی ، بە جۆرێك ئەلاکۆم لە ل42 دا دەنووسێت :" زیادبوونێك لە ژمارەی ئەو کوردانەدا ، بەرچاو دەکەوێ کە لە سەردەمی عەبدلحەمیدی دووەم دا هێنراونەتە کەرتی سەرەوەی بیرۆکراسییەوە….هەروەها لە ل42-43 دەنووسێت : کوردەکان لە کۆشکی عەبدالحەمید وەك مرۆڤی لە ئاسن دروستکراو لە تابووردا ریز دەبوون ، لەسەر کەوا (مینتان)ەکانیانەوە هێڵەکی زۆر جوانیان لەبەر کردبوو .." هەروەها د.عومەر عبدالعەزیز 2016 لە گۆڤاری خاڵ ، ژمارە (5) باس لەوە دەکات کە سەعیدی نورسی لەگەڵ پیرەمێردی شاعیر چوونەتە دیداری

عبدالحەمید."
لەپاش نەمانی عبدالحەمید ، هەر یەك لە ئەلاکۆم و جوردی گۆرگاس و پیرباڵا باس لەوە دەکەن کە ڕەوشی ئابووری و ڕۆشنبیری ئەستەمبوڵدا تێکچوو بوو . ڕەحمی هەکاری لە شیعرێك بەناوی نوزەی هەتیوێك لە گۆڤاری ژین ، ئەوها باسی بەشێك لە کوردەکانی ئەستەمبوڵ دەکات
کێچەرم من ، ئەوا کەتوومەتە بەر دەرگای ئەم و ئەو

جوردی گۆرگاس لە کتێبی(الحرکه الکردیه الترکیه فی المنفی) و فەرهاد پیرباڵا لە (گەنجە کوردەکان) پێ لە سەر ئەوە دەگرن کە زۆربەی ڕۆناکبیرە گەنجە کوردەکانی ئەستەمبوڵ نەك هەر لایەنگری ڕەوتی عەلمانی بوون، بەڵکو مارکسیش بوون . ئەو گەنجە سیکیولەرە مارکسیانە لە نێویان جەلادەت بەدرخان و هی تر هەر بەو گۆڕانکارییە هزرییە نەوەستان ، بەڵکو ئەلفوبێی کوردیشیان گۆڕی بە ئەلفوبێی لاتینی .
هەر یەك لە نەوشیروان مستەفا 2012 بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین –کتێبی یەکەم و مەلا ڕەئوف سەلیم ، ل6ی دیوانی حاجی قادری کۆیی ، باسی ئەوە دەکەن کە دەلاقەی دیوەخان و مزگەوت و کۆشکی دیوەخانی ئاغاکانی کورد …سەرچاوەی بەهێزن بۆ پاراستنی دەقی کوردی ."
ئەو سێ شاعیرە لە دوو کۆنتێکستی جیوگرافی جیاواز ژیاون ، بۆیە هەر چ نەبێ شیعری دووانیان ، نالی و حاجی قادر ، پەرت و بڵاویان پێوە دیارە ، دژوارە بەرهەمی هەردوو شوێنیان بدۆزرێنەوە ، چونکە لەو دووایانە نەبێت توێژەری کورد دەرفەتی دیتنی دۆکیومێنتی عوسمانی بۆ واڵا نەکراوە ، هەروەها توێژەری کوردی باشووریش ، پیشەی گەڕان بە دوای دەستنووسدا لە مزگەوت و دیوەخان و حوجرە و خەڵك نەکردۆتە خەمێکی ئەکادیمی بۆ ساخککردنەوەی مێژووی ئەدەبی خۆی !
سەرباسی دووەم ، نالی لە ئەستەمبوڵ 1851-1877

رابەریبوونی نالی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا هیچ پەیوەندی بە تەوژم و ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی وەنەبووە , بەڵکو ئەوە دەقەکانی بوون ، بۆیە لە یەك کاتا کۆمەڵێك توێژەری ئایدیا جودای هاندا لە دەرگای بدەن : بۆ نموونە دیندار و شەرعزانی کورد مەلا عەبدولکەریمی مودەریس , ڕەخنەگری مارکسی وەك مەسعود موحەمەد , کۆمینیستی وەك حەمەی مەلا کەریم , توێژینەوەکاری وەك دکتۆر خەزنەدار و دکتۆر ڕەئووف عوسمان ، کەسی وەك پیرەمێردی شاعیر هەتا بە " پێغەمبەری شیعری کوردی " ناوی ببا ، هۆشیار ، ل85 .
سێ کۆنتێکستی جیوگرافی جیاواز ، سلێمانی ، شام ، ئەستەمبوڵ ڕۆڵی

خۆیان هەیە لە دیارکردنی شوناسی شیعری نالی دا .
کۆنتێکستی سلێمانی و شام زۆر قسەی لە سەر کراوە ، بۆیە بە زۆری قسە لە سەر ژیانی نالی لە ئەستەمبۆڵ دەکەین.

کۆنتێکستی شام سەرەتایەك بووە بۆ کۆچککردن بۆ ئەستەمبۆڵ ، سەرچاوە کوردیەکانی باشوور ، سەجادی ، عبدالکریم مدرس ، محمدی مەلا کریم ، مسعود محمد ، خەزنەدار 2003 ، ل45-46…، جەخت لە سەر ئەوە دەکەن ، کە نالی لە حەج-دا گەڕاوەتەوە شام ، لەوێ نامەیەکی لە (سالم) پێدەگات کە، لە غیابی (ئەو) کودەتایەکی سیاسی لە سلێمانی ڕوویداوە : کە لە ساڵی 1844 دا(ئەحمەد پاشای بابان) لە کۆشکی میرایەتی لادراوە و (عەبدوڵڵا پاشا) بە هێزی عوسمانی لە جێی داندراو و ئەحمەد پاشا ئاوارە و دەر بەدەر بوو , نالی لەو کودەتایەدا سلێمانی چۆڵ نەکردووە , بەڵام لە نەگبەتی ساڵی 1851 دا نەگبەتیەکە لەوە دابوو ڕوخانی میرنشینی لێکەوتەوە و سلێمانی کرایە قەزایەك لە ویلایەتی شارەزوور. دەوڵەتی عوسمانی عەبدوڵڵا پاشاشی لادا و پیاوی خۆی لە شوێنی دانا .”
نالی چامە بە ناوبانگەی بۆ دەنێرێت ، چامەکەی نالی 42 دێر بووە ، چامەکە بە نۆستالۆژیەك بۆ نیشتیمان ، سلێمانی، دەسپێدەکات :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مروور
ئەی پەیکی شارەزا بە هەموو شاری شارەزوور

نالی لە غەزەلنووسی (نالی سلێمانی) لە شام دەبێتە شۆڕشگێڕێکی کەلامی ، ئەو شۆڕشگێڕیە بەرگەی مانەوە لە شام ناگرێت ، بۆیە وەك صەدیق
بۆرەکەیی 2008 , ل580 باس لەوە دەکات کە ئەحمەد پاشای بابان لەگەڵ خۆی بۆ ئەستەمبۆلی بردووە هەروەها (کارێکی میریی) بۆ دۆزیتەوە .
لێرەدا ئارێشە و جیاوازی لە نێوان توێژەران دەست پێدەکات .
سەجادی لە لاپەڕە (246) ی هەمان کتێبدا , دەنووسێت : ” نالی لە 1830 دەچێتە حەج و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ شام و لەو دەمەدا میرنشینی بابان دووچاری هەرەس دەبێت ، کەچی خەزنەدار 2003 , ل47 ئەو چوونەی نالی بۆ حەج دەگەڕێنەتەوە بۆ ساڵی 1851 هەروەها سەجادی باوەڕی وایە کە نالی ساڵی 1855 کۆچی دوایی کردووە .”
کەچی خەزنەدار , دەنووسێت لە 1856 مردووە . بۆرەکەیی 2008 باوەڕی وایە نالی لە تەمەنی 83 ساڵی کۆچی دوایی کردووە , (بۆرەکەیی , ل575) حاجی قادریش لە تەمەنی 77 ساڵی لە ئەستەمبۆل کۆچی دوایی

کردووە – (سەجادی ، ل 336)

کەواتە بە قسەی توێژەرە کلاسیکیەکانی باشوور لە نێوان ساڵانی 1854 و 1855 کە حاجی قادر و نالی ئاوارە ڕوویان کردۆتە ئەستەمبوڵ ، بۆیە هەقمانە دەپرسین : دەبێ ئەو زاتانە یەکتریان لە ئەستەمبوڵ بینی بێت ؟ ئەو یەکتربینە زۆر گرینگە، چونکە لایەکی شێوە شیعری نالی لە ئەستەمبوڵ پیشان دەدات! مارف خەزنەدار 2003 , ل47 لە وەرامی ئەو نیگەرانیە دەڵێت : ” حاجی قادر لە دە جێگە لە شیعری ناو دیوانیدا یادی نالی کردۆتەوە و بە چاوێکی بەرز تەماشای کردووە و بە گەورەی شاعیران ناوی بردووە .”

لە پرسی لە دایکبوونی نالی دا زۆربەی توێژەرانی وەك سەجادی و خەزنەدار و مەسعود موحەمەد و مودەریس …، زۆر لە یەك نزیکن، بەڵام لە پرسی مردنی زۆر لە راستی دوورن ، چونکە نالی لە تورکیا –دوور لە چاوی خەڵکی باشوور مردووە.

هەریەك لە بۆرەکەیی ، کوردی ڕۆژهەڵات ، و دکتۆر هێمن عومەر 2017 ڕای تەواو جیاواز دەخەنە ڕوو . بۆرەکەیی باوەڕی وایە نالی لە تەمەنی 83 ساڵی واتە ساڵی1880 کۆچی دوایی کرد بێت ، هەرچی دکتۆر هێمن عومەر خۆشناوە 2017 لە ل 42ی کتێبی (نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا) ” نالی لە 11ی تشرینی دووەمی ساڵی 1293 ی ڕۆمی کۆچی دوایی کردووە ، کە دەکاتە 23ی مانگی 11ی ساڵی 1877ی میلادی.”

هەموو ئەوانەی قسەیان لە سەر شیعری نالی کردووە وەك عەلائەدین سەجادی -1952 , دکتۆر مارف خەزنەدار 2003 , سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە) 2008, دکتۆر عزەدین مستەفا رەسول 2012، سەلام ناوخۆش 2016 ، دکتۆر هێمن عومەر چەند زانیاریەکی کەم لە سەر ژیانی نالی لە باکووری کوردستان یان ئەستەمبوڵ تۆمار دەکەن , وەك :

1. سەجادی لە لاپەڕە 257ی (مێژووی ئەدەبی کوردی) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات هەر سێ چاپی یەکەم 1931 و دووەمی 1948 و سێیەمی 1962 دیوانی نالی لای کوردی ڕۆژهەڵات بووە بە ناوی کوردی مەریوانی , عەلی سنەیی , گیو موکریانی , نەك باشوور , ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت ، کە ئەو دیوانانە دەقی سلێمانی و شام و باکووری کوردستان لە خۆ گرتووە.
2. سدیق بۆرەکەیی –سەفی زادە کە لاپەڕە 575-588ی بەرگی دووەمی (مێژووی ئەدەبی کوردی)بۆ نالی تەرخانکردووە. بە پێی سەفی زادە ئەم دەقە , کە لە دوا بەرهەمەکانی نالی یە لە باکوور دا , ئاماژە بەوە دەکات نالی زۆر پیر بووە , بە جۆرێك قژ سپی و چاو کز بووە وەك دەڵێت :

مووی سپی کردم بە شووشتن ئاوی عەینی شۆرە شەگ

شۆره شەگ یەعنێ كە تێدا خۆ بە خۆ قەل بوو بە بەگ
3. دكتۆر مارف خەزنەدار , یەكێ لەو كەسانە بوو كە بە نالی ناس وەك عەبدەلكەریمی مودەریس و مەسعود موحەمەد حسێبی بۆ دەكرا , نەك تەنیا كۆكەرەوەی دیوانەكەی نالی بێ !
بە قسەی مارف خەزنەدار 2003 , ل46 نالی تەنیا 3 ساڵێك لە باكوور یا ئەستەمبۆل بووە ، ئەو باوەڕی وایە نالی هەتا ساڵی 1853-1854 لە شام بووە و لە 1856 كۆچی دوایی كردووە. هەروەها دكتۆر خەزنەدار ، ل 46 باوەڕی وایە نالی لە ئەستمبۆل بزر دەبێ !
4. دكتۆر عزەدین مستەفا ڕەسول
لە شڕۆڤەی ئەم دەقەی نالی –دا
فارس و كورد ە عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاكمی سێ مڵكە , دیوانی هەیە
ئەم مەرج (زانینی زمانی دی) و پێوەرە , نالی ئەستەمبۆلی وە لێكردووە , كە چوار زمان بزانێت , ل 7-8 و شیعرەكە وای لێدێت:
فارس و كورد و عەرەب و تورك هەر چوارم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاكمی چوار مڵكە , دیوانی هەیە.
ڕایەكەی خەزنەدار ناڕاستەوخۆ لای دكتۆر عزەدین و بۆرەكەیی و مەسعود موحەمەد و مەلای گەورە ڕەتدەكرێتەوە , چونكە نالی بە 3 ساڵی فێری توركی نابێت و شیعری پێ بنووسێت , یان مەلای گەورە واتەنی بە 56 ساڵی ئەوەندە پیر بێت ؟؟ یان نالی واتەنی ڕیش سپی و چاو كز بێت!
دكتۆر عوسمان عەلی 2013-2015 كتێبێكی دەربارەی كورد لە بەڵگەنامەكانی عوسمانی بڵاوكردەوە ، بەڵام بە هیچ جۆرێك بە لای پرسی نالی و حاجی قادر كۆیی لە ئەستەمبۆڵ نەچوو ، توێژینەوەكەی دكتۆر هێمن عومەر ، نالی لە بەڵگەنامەكانی عوسمانیدا ، چەندان زانیاری تازەی لە بارەی نالی لە ئەستەمبۆڵ خستۆتەڕوو بەوەی لەوێ ژنێكی هێناوە بەناوی (زەینەب) هەروەها لە ئەستەمبۆڵا وەزیفەدار بووە و خانەنشین كراوە هەروەها بەپێی بەڵگەنامەكانی عوسمانی لە ئەستەمبۆڵ كۆچی دوایی كردووە.
لە ژیانی نالی لە هەر سێ شوێن ، دەگەینە چەند ئەنجامێك:

1.نالی لە ژیانی دوو جار حەجی كردووە (سەجادی و ئەوانی تر تەنیا باسی یەك حەج دەكەن ، پێش ئەوەی بچێتە ئەستەمبۆڵ ، كەچی مەسعود محمد و صەدیق بۆرەكەیی باسی حەجێك دەكەن كە نالی لە پیری حەجی كردووە و باپیرەی مەسعود موحەمەدی لە حەج بینیوە.)
2.نالی لە ئەستەمبۆڵ بۆتەوە نالی سلێمانی وەك مەلا سەعیدی كوردی و ڕەحمی هەكاری پشتی لە ململانێی میرانی كورد كردووە.

3.هەرچەندە توێژینەوەکەی دکتۆر هێمن عومەر زۆر شتی تازەی تێدایە ، بەڵام هیچ دەقە شیعری تێدا نییە ، کە شیعری نالی بن لە ئەستەمبۆڵ ، لەوانەیە هۆکارەکە ئەوە بێ ، دکتۆر هێمن دۆکیومێنتی عوسمانی بە دەست کەوتووە ، نەك دەستنووسی کورد ، هەرچی صەدیق بۆرەکەیە دەستنووسی بە دەست کەوتووە ، نەك دۆکیومێنتی رەسمی ، هەربۆیە ئەو مردنی نالی بە 1880 دادەنێت ، دکتۆر هێمن بە 1877 دادەنێت : دەپرسین دەبی نالی لەوێ وازی لە شیعرنووسین هێنا بی ، ئەمەش دوورە لە ڕاستیەوە ، چونکە صەدیق بۆرەکەیی باسی شیعرێکی نالی لە تەمەنی پیری دەکات.
4.ئەو دوو کارەی بۆرەکەیی و هێمن تەواوی قسەی توێژەرانی باشوور لە بارەی ساڵی مردنی نالی ، 1855یا 1856 یا 1857 هەڵدەوەشێننەوە !

سەرباسی سێیەم ، حاجی قادری کۆیی لە ئەستەمبۆڵ1856-1897
حاجی قادری کۆیی لە باشووری کوردستاندا بە خانی دووەم ناوزەد دەکرێت بەوەی ئەویش وەك خانی دینداری و سۆزی نەتەوەیی هەبووە . فندی 2008، لە ل70ی کتێبی الفکر القومی الکوردی.. دەنووسێت : بەوەی حاجی پێش بچێتە ئەستەمبۆڵ ، چۆتە کوردستانی ئیران بۆ دیراسە لەوانە سەردەشت و مهاباد ، بەڵام پاش تەواوکردنی دیراسە گەڕاوەتەوە کۆیسەنجق.."
سەبارەت بە پرسی حاجی قادر لە ئەستەمبۆڵ ، ڕای جیاواز هەیە.
بە قسەی ئەکوام و ڕەحمی هەکاری ، ئەستەمبۆڵ لە حوکمرانی عوسمانیدا پەناگەی کوردی باشوور بووە ، بەڵام بە موحەمەدی مەلا کەریم 1960 ، ل 10 و سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 ، ل14 ئەستەمبۆڵ ، شوێنی چەوساندنەوە بوو! سەردار میران و کەریم شارەزا ، ل14، ئەو شیعرەی کۆیی دەکەنە بەڵگە

شەوێ دانیشتبووم بێ شەمع و میصباح
ئەتۆی هێناوە یادم کاکە فەتتاح

بەدرخانییەکان لە باکووری کوردستان بە تایبەتی ئامەد خاوەن قۆناغ بوون ، نەك لە ئەستەمبۆڵ ! لەوێ ئاوارە و دوورخراوە بوون ، بە هۆی تۆمەتبارکردنی عەبدالرەزاق بەدرخان لە سەر کوشتنی (ڕەدوان پاشا)!
لە لایەکی تر ، پرسی کەیفی جوانڕۆیی بۆتە پرسێکی جێگای شك : ئایا لەگەڵ لە کۆیی سەفەری کردووە یان لە ئەستەمبۆڵ بۆتە برادەری؟!

سەجادی لە لاپەرە (336) ی مێژووی ئەدەبی کوردی , دەنووسێت : "

حاجی قادری کۆیی لەگەڵ کەیفی شاعیر لە ساڵی 1854 بەرەو ئەستەمبۆل دەچێت ." کەچی سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 ، ل15 دەڵێن :" کەیفی جوانڕۆیی ، حاجی قادری کۆیی لە کۆیە نەبینیوە ، بەڵکو لە غوربەتی بووە بە دۆستی گیانی بە گیانی کەیفی جوانڕۆیی."

ئەو بەجێهێشتنەی کۆیە لای مەسعود محمد ، سەردار میران ، ڕەشید فندی بۆتە ئارێشە !

بینیمان چوونی نالی بۆ ئەستەمبۆڵ بەهۆی ناچاری بووە : دەوڵەتی عوسمانی میرنشینی بابانی ڕوخاند و کەسانێکی نزیك لە خۆی لەوێ کردە میر . سالمی هاوڕێی ئامۆژگاری دەکا بەوەی سلێمانی کەسێکی ئەوی نەماوە ، ئەویش سەری خۆی هەڵدەگرێت بەرەو ئەستەمبۆڵ دەچێت ،کەچی لە پرسی ڕۆیشتنی حاجی قادر کۆیی مەسعود موحەمەد لە بەرگی سێ ، ل277و سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 ، ل12و فندی لە ل71 دەنووسن : کە شێخ نەبی ماویلی و مریدەکانی ،حاجی قادری کۆیی پەنجا ساڵی ناچار کردووە کۆیە بەجێبهێڵێت و بەرەو ئەستەمبۆڵ بچێت."

تێنەگەیشتن لە پرانسیپەکانی ئیسلام و ماتریالیزم ، هەندێ نووسەری بەوە بردووە کە حاجی قادری کۆیی بە زانای ماتریالیست ببەن ، وەك چۆن هەمان شتیان کرد دەربارەی (قانع) و (مەلای گەورە)!!

سەردار میران و کەریم شارەزا لە ل15، ئەم شیعرەی خوارەوە بە نموونەی ماتریالیزم دەهێننەوە

لازمە خول بخۆی وەکوو بەرداش
هەموو قەرنێ دەگێڕێ ئەمری مەعاش

هەر یەك لە نالی و حاجی قادر کۆیی لە یەك ماوە زەمەنی لە ئەستەمبۆڵ بوونە ، ئایا یەکتریان بینیوە؟ هەردووك لە ئەستەمبۆڵ تەنیا لە لایەنی ئایینداری لە یەك نزیك بوونە ، ئەگەرنا هەردووك لە ئەستەمبۆڵ پێچەوانەی یەکتر بوون : نالی وازی لە شیعری نەتەوەیی هێنابوو ، کەچی حاجی قادر وازی لە شیعری دڵداری هێنابوو ، خەریکی شیعری نەتەوەیی بوو!

لە لایەکی تر ئەلاکۆم2005 ، لە ل66-80ی کتێبی کوردەکانی ئەستەمبۆڵی کۆن دەنووسێت : کورد لە بەشی ئەورووپای ئەستەمبۆڵ و بەشی ئاسیای ئەستەمبۆڵ دەژیان .." ئەوەش وەیکردووە یەکتر نەبینن ، تەنیا لە دوورەوە ئاگاداری شیعری یەکتر بن.

دکتۆر فەرهاد پیرباڵ 2009 لە ل11-12 دەنووسێت :" حاجی قادری کۆیی لە ساڵی 1897 لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی کردووە." سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 لە ل17 دەنووسن :" حاجی قادر لە ساڵی 1897 دا

لە شاری ئەستەمبۆڵ ، لە ئاوارەیی و بێ کەسیدا سەری ناوەتەوە و لەبەری ئێسکودار ، لە گۆرستانی (قەرەج ئەحمەد) نێژراوە.”

سەرباسی چوارەم ، پیرەمێرد لە ئەستەمبۆڵ 1897-1924

پیرەمێرد ، جگە لەوەی لای هەندێك بە بیرمەند و لای کەسانێکی تر بە فەیلەسوف ناوزەد دەکرێت . پیرەمێرد لە کوردستان و ئەوروپا زۆری لە سەر نووسراوە هەتا ماستەر و دکتۆرا، وەك ماستەر فوئاد ڕەشید و دکتۆرای عەبدڵڵا پەشێو .
پیرەمێرد لەگەڵ شاندێکی باڵای باشووری کوردستان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمەوە چۆتە ئەستەمبۆڵ . دکتۆر فەرهاد پیرباڵ 2009 لە ل11ی ئەستەمبۆڵ و ئەدەبی نوێی کوردی دا دەنووسێت :” لە ساڵی 1897 دا پیرەمێردی شاعیر ، لەگەڵ شاندێکی شێخ سەعید، باوکی شێخ مەحموود، دەگاتە ئەستەمبۆڵ.” ئەو شاندە کوردیەی باشوور ، شاندێکی مەزن بووە. ئەلاکۆم 2005 لە ل111 دەنووسێت :” ئەو شاندە شاندێکی 40 کەسی بووە (زێوەر) و (پیرەمێرد) ، (شێخ مەحموود بە منداڵی) ، (شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحموود) سوڵتان عەبدالحەمیدی دووەم مێواندارییەکی گەورەی کردوون. ئەو شاندە سێ مانگ لەوێ ماوەتەوە.”
دکتۆر عومەر عبدالعەزیز 2016 ، ل 66 لە نووسینەکەی گۆڤاری خاڵا ئاماژە بەوە دەکات ، کە مەلا سەعیدی کوردی (شێخ سەعیدی نورسی) پیرەمێردی شاعیر بە هۆی ڕووداوی (31ی مارت) پێکەوە گیران …” ”
پیرباڵا لە ل11-12 دەنووسێت :” پیرەمێرد ، لە ئەستەمبۆڵا هاوڕێ و دراوسێی دوو کەڵە نووسەری ڕێبەری ئەم بزووتنەوە ئەدەبیەی تورکیا بووە:ئەکرەم ڕەجایی زادە (سەرنووسەری گۆڤاری پروت فنون 1896-1901)، هەروەها خالید زیا عوشاقی زادە ، کە هەردووکیان لە یەك ئاپارتماندا ، لەگەڵ پیرەمێرد ژیاون..” ئەلاکۆم لە ل112 درێژە زیاتر بەو دیدارە دەدات کە جگە لەو دوو کەڵە نووسەرە تورکە بەوەی پیرەمێرد ماوەیەك لە (هەیبەلی ئەدا-دوڕگەی هەیبەلی) لە تەلارێکدا لەگەڵ حوسێن ڕەحمی ، ڕەزا تۆفیق ژیاوە هەروەها ئەحمەد ڕاسم و عبدالحق حامید تەرخان دەناسێ.”
پیرەمێرد وەك گەنجێکی 29 -30 ساڵی زۆر لە ژێر هەژموونی ئەو بزووتنەوە ئەدەبییەی تورکیا بوو. لە یادەوەری شاعیر و نووسەری کوردی باشوور بەوە دەگەین کە ژمارەیەك لەوانە وەك تۆفیق وەهبی ، ڕەفیق حیلمی ، موحەمەد مەولانزادە ، ئەمین زەکی ، پیرباڵا لە ل12 لە یاداشتەکانی پیرەمێرد دەگوازێتەوە بەوەی وتویەتی :” ئێمە ، زۆرترمان ، لەوێ پێگەیشتووین.” ئەو نوێکردنەوە شیعرییە کاریگەرییەکی زۆری بە سەر پیرەمێرد بەجێهێشتووە، گۆڤارەکەی ڕەجایی

زادە ، سەروەتی فنوون، سەرنجی پیرەمێردی ڕاکێشاوە ، ناچاری کردووە بیانخوێنێتەوە ، ئەوەتە ئەلاکێم ، ل112 و پیرباڵ ، ل12 لە پیرەمێرد دەگوازنەوە بەوەی لە یاداشتەکانی وتویەتی :” کاریگەریی ئەو شیعر و ئەدەبیاتە ، لە سندباد پتر وای لێ کردم بە دونیای خەیاڵدا ڕابمێنم..” پیرباڵ لە ل16 دا دەنووسێت : پیرەمێرد یەکەمین شاعیری کوردە کە شیعری خۆی لە ژێر کاریگەرێتیی تورکە گەنجەکاندا بنووسێت و بڵاوبکاتەوە: یەکەم دوو شیعری پیرەمێردلە ژمارە 1 و 2ی ڕۆژنامەی کورد لە 1908 لە ئەستەمبۆڵ بڵاوکراونەتەوە.”
لەو 25 ساڵەی ئەستەمبۆڵ ، چەند نووسەرێکی کوردیشی ناسیوە ، د.عومەر عەبدالعەزیز لە ل66-71 ی ژمارەی 5ی گۆڤاری خاڵ دەنووسێت : مەلا سەعیدی نورسی ، خەلیل خەیاڵی ، شێخ عبدالقادری شەمزینی ، خالید بەگ ، یوسف زیا ، دکتۆر کەمال ..”

چاڵاکیە ئەدەبی و سیاسییەکانی پیرەمێرد لە ئەستەمبۆڵا

پیرەمێرد هەتا هاتنە سەر کاری مستەفا کەمال هەڵوەشاندنەوەی نیزامی سەڵتەنەت و قەدەغەکردنی زمانی کوردی هەر لە ئەستەمبۆڵ ماوەتەوە . هەر یەك لە فەرهاد پیرباڵ ، ل22 و دکتۆر عومەر عبدالعەزیز ، ل66 دەنووسن 25 ساڵ لە ئەستەمبۆڵ ماوەتەوە ، کە لە 18ی 11ی 1924 ئەستەمبۆڵ بەجێدەهێڵێت و دەگەڕێتەوە بەغدا ، ئەم شیعرە دەنووسێت:

ئەوا ڕووم کردەوە تۆ ئەی دایکی موشەففەق بیست و پێنج ساڵە
لە غوربەتدا بە یادی تۆ دەژیم خوا شاهیدی حاڵە
بەیانی دا نەسیم لای تۆوە هات ، بۆنی وەتەن پێوە-هوشیار ،ل32

تەها هاشمی ، یەکێ لە دامەزرێنەرانی سوپای عیراقی هەر بەوە نەوەستا سوپای عیراقی دروست کرد ، لە بەغداوە” چوو بۆ ئەستەمووڵ بۆ پێوەندیکردن بە ئەفسەر و ڕۆناکبیرەکانەوە کە بگەڕێنەوە بۆ عیراق ، چاوی بە حاجی تۆفیقیش کەوت و داوای لێ کرد کە بێتەوە بۆ عیراق…”هۆشیار 1990،ل31
پاش هاتنە سەر کاری مستەفا کەمال ، ڕەوشی کۆمەڵەی کورد تەعالی زۆر خراپ ببوو ، زۆربە ڕایانکردبوو یان لە بەندیخانە بوون ، کوردەکانی باشووریش گەڕابوونەوە عیراق ، بۆیە دەردی غوربەت و خوێش ، ناچاربوو بە پێشنیازەکەی تەها هاشمی ڕازی بوو و گەڕایەوە بەغدا ، پیرباڵا ، ل22 ، هۆشیار ،ل31.
ڕەفیق حیلمی ، ل106 ، هاوار ، ل301 ، خواجە ، ل3 چیم دی باسی ئەوە دەکەن پاش ئەوەی شێخ مەحموود لە ئەیلولی 1922 گەڕاوە

سلێمانی حکومەتی دووەمی لە مانگی دامەزراند.” لە 29ی شوباتی 1923
دوو فڕۆکە هاتنە سەر شاری سلێمانی و شێخ لە سەرەتای مارتی 1923
سلێمانی بەرەو جاسەنە بەجێهێشت -، هاوار ، ل498 ، شێخ لە 26ی 6
گەڕایەوە سلێمانی و وتی
من کوردم و بە کوردی ئەڵێم و بڕایەوە
دڵك نەما ، گوێی هیوامان گەشایەوە ، هاوار 528 . ئینگلیزەکان لە
18ی 7 ی 1924 ناو سلێمانی ، بەمەش حوکمداریەتی شێخ لە سلێمانی
کۆتایی پێهات –ل556 .
بە قسەی پیرباڵ ، ل22، پیرەمێرد لە 30ی 1 ی 1925 لە ئەستەمبۆڵ
هاتۆتەوە سلێمانی .” بەڵام لە ژمارە 6ی ڕۆژنامەی ژیان 25ی 2ی
1926 ڕۆژی 23ی 2 هاتۆتەوە سلێمانی –هۆشیار ، ل35. ئەوساش ،
حوکمداریەکەی شێخ تەموزی 1924 لە سلێمانی کۆتایی پێهات بوو،
کەواتە پیرەمێرد حوکمداریەکەی شێخ مەحموودی نەبینی بوو !! بەڵکو
لە هەردوو حوکمرانیەکەی شێخ 1918-1919 ، 1922-1924 ، ئەو هێشتا
لە ئەستەمبۆڵ بوو !!
شیعری ~” فەلسەفەی شیعری کوردی ” کە بە
ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا ، لە ڕاستی مووچە خۆری خۆی
سوراحی بۆ پیاڵە سەر فڕێ دێنێ کە تێ کا بۆی-ل185
لە زۆر شوێن بڵاوکراوەتەوە ، هیچ پەیوەندی بە ستەمی دەسەڵاتی
شێخەوە وەنییە ، چونکە شێخ لە زەمەنی هاتنەوەی پیرەمێرد لە
سلێمانی هیچ دەسەڵاتی نەمابوو؟! بە واتای کە پیرەمێرد گەڕاوە
سلێمانی ، حوکمڕانیەکەی شێخ نەمابوو!!

1.خاوەن ئیمتیاز و بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی (کورد)
ڕۆژنامەی کورد ڕۆژنامەی کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقیی کورد بوو کە لە
1908 لە ئەستەمبۆڵ دەردەچوو . لای ئەلاکۆم ، ل126 ، پیرباڵ ، ل16 ،
کەچی دکتۆر عومەر لە ل67 ڕۆژنامەکە دەکاتە گۆڤار و لە ل69 خۆی
ڕاستدەکاتەوە و دەنووسێت : ڕێکخراوی ناوبراو بڕیاریدا کە
ڕۆژنامەیەك دەربکات! هەر ئەلاکۆم لە ل126 دەڵێت : ئەحمەد جمیل
دیاربەکریی سەرنووسەر ڕۆژنامەکە بوو.
2.مەلا سەعیدی کوردی بۆ ئەوەی دەرفەتی مەشروتیە-دەستوورخوازی 1908
بقۆزێتەوە ، بووە ئەندامی کۆمەڵەی موحەمەدی . دکتۆر عومەر لە ل67
دەنووسێت : پیرەمێرد لەگەڵ نورسی ئەندامی ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی
ئەو کۆمەڵەیە بوون.
3.کۆمەڵەی هیڤی1910
ئەو کۆمەڵەیە کۆمەڵەیەکی نهێنی قوتابیان بوو ، لە دوای داخرانی
کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کوردی دروست بوو . دکتۆر عومەر لە ل66

دەڵێت : پیرەمێرد ئەندامی کۆمەڵەی هیڤی بووە." بە تێگەیشتنی من ، پیرەمێرد ئەندامی ئەو کۆمەڵەیە نەبووە لە بەر دوو هۆ :

1.بیرکردنەوەی ئەندامانی جودا بوو لە تەعاون و تەرەقی کوردی و کۆمەڵەی موحەمەدی

2.دکتۆر عبدالستار لە ل63-64 ناوی ئەندامەکانی باکوور و باشووری گۆقارەکە لە دوو ماوەی پێش جەنگ و دوای جەنگ دەهێنێت ، ناوی پیرەمێرد تێدانییە :" عومەر بەگ جمیل پاشا ، قدری ئال جمیل پاشا، فوئاد تەمۆ ، زەکی بەگ ، ئەکرەم بەگ جمیل پاشا ، مەمدوح سلیم ، خلیل خەیالی ،…هەروەها زنار سلوپی لە چاپی دووەمی دۆزا کوردان ناوی کەمال فەوزی …نەجمەدین حسێن کەرکوکلی ، عبدالکریمی سلێمانی .

هەروەها پیرەمێرد دوور بوو لە ململانێی بنەماڵەی شەمزینی و بەدرخانییەکان ، بۆیە نەبۆتە کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد ، چونکە ئەو باڵە زیاتر کەسانی لایسیزم و سیکیولەر بوونە!

ئەنجام

لەم نووسینەدا بە چەند ئەنجامێك گەیشتووین ، لەوانە

1.ئەستەمبۆڵ لە سەردەمی عوسمانی 1453-1908 پێگەی حەسانەوەی زۆرێك لە نووسەرە ناودارەکانی کورد ، لەوانە مەلا گۆرانی شارەزووری ، نالی ، حاجی قادری کۆیی ، پیرەمێرد ، ڕەفیق حیلمی ، موحەمەد ئەمین زەکی…

2.ئەستەمبۆڵ لە سەردەمی ئیتحادییەکان ، گەنجە تورکەکان 1908-1918 و کەمالییەکان 1921-2002 پێگەی داخستن و چەوساندنەوە و زیندانیکردن و کۆچپێکردنی نووسەرانی کورد بووە.

3. مزگەوت و دەلاقەی دیوەخان و دەستنووس و بەڵگاکەکانی عوسمانی سەرچاوەی بەنرخن بۆ دۆزینەوەی شیعرە ونبووەکانی کوردی ئەستەمبۆڵ .

4. خوێنەوار و بەشێك لە توێژەری کورد لە ترسی ئایدیۆلۆژیا کاری لە سەر ئەو چوار شوێنە نەکردووە ، بۆ نموونە هەتا دەرکەوتنی دکتۆر هێمن عومەر کار لە سەر دۆکیومێنتی عوسمانی نەکرا بۆ دیتنەوەی بەشێك لە ژیانی نالی لە ئەستەمبۆڵ!

5.پاش ئەوەی نالی بە دڵشکاوی لەگەڵ ئەحمەد پاشا بەرەو ئەستەمبۆڵ ، دەستبەرداری شیعری نۆستالۆژیا ئامێز و بەرەی میرانی کورد دەبێت .

6.پاش ئەوەی حاجی قادری کۆیی هەست دەکات ، خەڵکی کۆیی وەك پێویست قەدری ناگرن و لایەنگیری شێخ نەبی ماویلی دەگرن لە تەمەنی پەنجا

ساڵی بەرەو سەری خۆی هەڵدەگرێت.
7.حاجی قادر بە پێچەوانەی نالی-یەوە کە دەگاتە ئەستەمبۆڵ و لەناو بنەماڵەی بەدرخان دەژی ، شیعری شۆرشگێڕی و نەتەوەیی نووسیوە.
8.پیرەمێرد لە ئەستەمبۆڵ هەم شاعیر هەم سیاسی هەم قانوونی بوو ، بە واتای ئەوەی ئەستەمبۆڵ پێی بەخشی زۆر زیاتر بوو ! لەو هەمووە بەشدار بوو.
9.پیرەمێرد لەوێ بووە هاوڕێی زۆر شاعیری تورك و كورد هەروەها بووە هاوڕێیەکی گیانی بە گیانی نورسی هەتا کە گەڕایەوەش ، لە سلێمانی لە ڕۆژنامەی ژیانەوە یادی هاوڕێیەتی نورسی هەر کردۆتەوە.

سەرچاوەکان

.کوردی

.ئەلاکۆم ، ڕۆهات 2005 .کوردەکانی ئەستەمبووڵی کۆن ، هەولێر : دەزگای موکریانی.
.بەکر ،سەلام ناوخۆش 2015. ناسیۆنالی ناوەکی و دەرەکی لە شیعری کوردیدا ، هەولێر : چاپخانەی هێڤی.
.بەکر ، سەلام ناوخۆش 2017 . ~" کۆنتێکستی جیۆگرافیای شوێن لە ژیانی نالی ، ڕۆژنامەی وشە.
.پیرباڵا،فەرهاد 2009.ئەستەمبۆڵا و ئەدەبی نوێی کوردی ، سلێمانی :لە بڵاوکراوەکانی بنکەی گەلاوێژ.
.خواجە ، ئەحمەد 1969 .چیم دی ،سلێمانی :چاپخانەی کامەران.
خورشید ، هێمن 2017. نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا ، سۆران : لە بڵاوکراوەکانی زانکۆی سۆران.
.سجادی ، عەلائەدین 2005 .شۆرشەکانی کورد وە کورد و کۆماری عیراق ، چ2،تاران :ئەتلەس چاپ.
.

.عوسمان ، دیدار و شەیما ڕۆستەم 2017.مامۆستای محەمەد فاتیح : مەلا گۆرانی شارەزووری، هەولێر : چاپخانەی هێڤی.
.فندی ، ڕەشید 2008 . الفکر القومی الکوردی بین خانی و حاجی قادر الکویی ، دهوك : لە بڵاوکراوەکانی سپیرێز.
.قەرەداغی ، محمد عەلی 2009 .هەنگاوێك لەسەر ڕێگای لێکۆڵینەوەی دیوانی سالم دا ، هەولێر : لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی.
.میران ،سەردار و کەریم شارەزا1986 .دیوانی حاجی قادری کۆیی ،

بەغدا : لە بڵاوکراوەکانی ئەمیندارێتی گشتیی ڕۆشنبیریی و لاوان.
.هاوار ،م.ڕ.1991.شێخ مەحموودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان،لەندەن : بلاك ڕێز.
.هۆشیار ، فائق و ئەوانیتر1990 .دیوانی پیرەمێرد، بەغداد.
گۆقاری خاک ، ژ.5 ، نووسینەکەی دکتۆر عومەر عبدالعزیز.

.عەرەبی

شريف ،عبدالستار 2007 .الجمعيات و الممثمات و الاحزاب الكورديه فى نصف قرن ، سلێمانیە:سردم